

Angelika Modlińska-Piekarz

Biblioteka Uniwersytecka

Katolicki Uniwersytet Lubelski

Doktryna i polityka w łacińskiej poezji biblijnej śląskich uczniów Filipa Melanchtona*

Przedmiotem artykułu są wybrane utwory śląskich uczniów Filipa Melanchtona, studiujących w Wittenberdze w latach 1545–1560: Jacoba Kuchlera z Jeleniej Góry (ok. 1526 – ok. 1572), Joannesa Seckerwita z Wrocławia (ok. 1529–1583), Thomasa Mawera z Trzebiela (1536–1575), Caspara Pridmanna z Głogowa (1537–1598) i Laurentiusa Fabriciusa z Rud (1539–1577). W artykule zwrócono uwagę na znaczenie doktrynalne i polityczne ich twórczości, która miała stanowić oręż w walce z Kościołem katolickim i jednocześnie szerzyć protestantyzm w tym burzliwym okresie walki wyznaniowej nie tylko na Śląsku, ale właściwie na całym obszarze północnej i środkowej Europy. Do zadań prezentowanych tutaj tekstów należało też promowanie protestanckich doktryn (*sola gratia, solus Christus, sola fide, sola Scriptura*, predestynacja, ubogi kult, negacja kapłaństwa i celibatu) i rozpowszechnianie ich na terenie cesarstwa, w Rzeczypospolitej, Prusach, Inflantach.

The article presents selected works of Philip Melanchthon's Silesian pupils who studied in Wittenberg during last years of the big Protestant reformer (1545–1560). Some biblical poems of Jacob Kuchler (ca. 1526 – ca. 1572), Joannes Seckerwitz (ca. 1529–1583), Thomas Mawer (1536–1575), Caspar Pridmann (1537–1598), and Laurentius Fabricius (1539–1577) are elaborated. The study seeks to decipher the political and religious function of

* Artykuł opracowano na podstawie badań przeprowadzonych w ramach projektu „Łacińska poezja biblijna na Śląsku w XVI i XVII wieku”, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki w latach 2012–2016 (nr 2011/03/D/HS2/02786).

propaganda of these religious publications, with particular emphasis on their role played in the religious battle against the Catholic Church and for the promotion of several protestant doctrines, including: a doctrine of "justification by grace alone, by Christ alone, through faith alone on the basis of Scripture alone". Their authors highlighted also the doctrine of predestination, simple and modest religious worship, and questioned the religious significance of the priesthood and the celibacy. This poetry was written not only for Germans, Silesians, but also for the Polish, Prussian and Livonian people.

Słowa kluczowe: doktryny protestanckie, łacińska poezja biblijna, reformacja, Filip Melanchton, Jacob Kuchler, Joannes Seckerwitz, Thomas Mawer, Caspar Pridmann, Laurentius Fabricius

Key words: Protestant doctrines, neo-Latin biblical poetry, Reformation, Philip Melancthon, Jacob Kuchler, Joannes Seckerwitz, Thomas Mawer, Caspar Pridmann, Laurentius Fabricius

Filip Melanchton jako najbliższy współpracownik Lutra, a przy tym czołowy teolog i polityk reformacji, był nauczycielem, wychowawcą, przewodnikiem i promotorem wielu Ślązaków, i to zarówno tych pochodzących ze śląskich rodzin patrycjuszowskich, arystokratycznych i szlacheckich (Rehdigerowie, Haunoldowie, Morenbergowie, Zeidlizowie, Promnitzowie, Nostizowie), jak również ubogich studentów z dużych miast i małych śląskich miejscowości. Wszyscy oni, pobierając nauki w Wittenberdze, ulegali urokowi i talentom nauczycielskim mistrza, wielu z nich podążyło też jego śladami, gorliwie wyznawali bowiem nauki Lutra i krzewili je w ojczyźnie. Do pierwszych śląskich wychowanków Melanchtona zaliczyć trzeba Jana Hessa i Ambrożego Moibana z Wrocławia, a do jego przyjaciół także Walentego Krautwalda, Walentego Trozendorfa, Wawrzyńca Korwina. To oni stali się pierwszymi i najważniejszymi koryfeuszami nowej religii na Śląsku, głosili „czyste dogmaty” w kościołach (Hess i Moiban), szkołach (Krautwald w Nysie, Trozendorf w Złotorzy), w przesiąkniętej ideami humanizmu literaturze pięknej (Korwin). Działalności i oddziaływania Melanchtona nie można jednak ograniczać do pojedynczych postaci, ponieważ wytyczył on również kierunek edukacji humanistycznej w niemal wszystkich protestanckich szkołach, gimnazjach (m.in. w Brzegu, Wrocławiu, Zgorzelcu, Złotorzy) i uniwersytetach (we Frankfurcie nad Odrą, Greifswaldzie, Heidelbergu,

Jenie, Królewcu, Lipsku, Marburgu, Rostoku, Tybindze i Wittenberdze)¹. Ponadto miał znaczący wpływ na literaturę religijną drukowaną w Bazylei, Greifswaldzie, Królewcu, Lipsku, Rostoku, Wiedniu i Wittenberdze. W niniejszym artykule skupiono uwagę na religijnej twórczości poetyckiej niektórych śląskich uczniów Melanchtona, która, w opinii autorki niniejszego opracowania, jest literaturą konfesyjną i polityczną zarazem.

Jacob Kuchler (ok. 1526 – ok. 1572)

Do kręgu bezpośrednich uczniów Filipa Melanchtona należał Ślązak Jacob Kuchler, cesarski poeta uwieczony, który związał swe losy z Polską i Prusami. Urodził się w Jeleniej Górze około roku 1525–1526². Immatrykulował się na Uniwersytecie w Lipsku w semestrze zimowym 1543 r., a następnie w Akademii Wittenberskiej we wrześniu dwa lata później³. Z tego okresu pochodzi *Elegia de angelis Deo placentibus et excubias agentibus pro ecclesia*⁴, wydana w Wittenberdze w 1545 r. Kuchler przybył więc tam jeszcze za życia Lutra (zm. 22 II 1546), choć trudno stwierdzić, czy zdołał go poznać, gdyż w październiku 1545 r. Luter opuścił Wittenbergę i wyjechał do Mansfeld. To prawdopodobnie w Wittenberdze Kuchler zawarł znajomość z Eustachym Trepką⁵, który (być może na prośbę samego Melanchtona i za zgodą księcia Albrechta Hohenzollerna) polecił

¹ K. Hartfelder, *Philipp Melanchthon als Praeceptor Germaniae*, Berlin 1889, s. 489–538.

² Odnośnie do biografii Kuchlera zob.: J. H. Cunradus, *Silesia Togata*, ed. C. T. Schindlerus, Lignicii 1706, BUWr, sygn. 337104, s. 47; J. S. Johnius, *Parnassi Silesiaci sive recensiois poetarum Silesiacorum quotquot vel in patria vel in alia etiam lingua musis litarunt centuria I*, Vratislaviae 1728, BUWr, sygn. 307200/I, s. 50; T. Wotschke, *Jakob Kuchler: ein Posener Humanist* „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen”, 20, 1905 s. 213–247; idem, *Zum Leben des Posener Humanisten Jakob Kuchler*, „Historische Monatsblätter für die Provinz Posen”, 14, 1913, nr 10, s. 165–166; T. Grabowski, *Literatura luterska w Polsce wieku XVI (1530–1630)*, Poznań 1920, s. 34–35; K. Lepczyński, *Górka Stanisław (1538–1592)*, PSB, 8, 1959–1960, s. 416–421; A. Modlińska-Piekarczyk, *Kuchler Jacob*, w: *Słownik pisarzy śląskich*, t. 5, red. J. Lyszczyna, D. Rott, Katowice 2017, s. 57–62.

³ *Album Academiae Vitebergensis*, ed. K. E. Förstemann, Leipzig 1841, s. 227.

⁴ J. Kuchler, *Elegia de angelis Deo placentibus et excubias agentibus pro ecclesia*, Wittenbergae 1545, BUWr, sygn. 535395.

⁵ Do 1546 r. Trepka był wychowawcą najstarszego syna Górki – Łukasza i przez pewien czas także jego młodszych synów – Andrzeja i Stanisława. Gdy jednak w 1546 r. otrzymał posadę na dworze księcia pruskiego Albrechta Hohenzollerna, jego następcą, dzięki odpowiednim rekomendacjom, został Kuchler.

później młodego poetę swojemu wcześniejszemu protektorowi – magnatowi wielkopolskiemu Andrzejowi Górcie (1500–1551), kasztelanowi poznańskiemu. Ślązak uczył Andrzeja i Stanisława Górków łaciny, niemieckiego, retoryki i poetyki. W tym samym czasie pozostawał też na usługach księcia Albrechta Hohenzollerna, który wielokrotnie spotykał się i korespondował z Górką. Bez wątplenia Kuchler służył Hohenzollernowi aż do śmierci władcy i utrzymywał częste kontakty z dworem królewieckim. Potwierdza to m.in. jego twórczość panegiryczna⁶. W Królewcu poetę wspierała dwójka przyjaciół: zięć Melanchtona Georg Sabinus i Eustachy Trepka, sławny już wówczas pisarz luterański. Można przypuszczać, że Kuchler, bywając w Wittenberdze (także po studiach), miał kontakt z samym Melanchtonem, dzięki czemu stał się koryfeuszem luteranizmu w Wielkopolsce i Prusach Królewskich. W listopadzie 1551 r., na krótko przed śmiercią Andrzeja Górki, w Królewcu wydał, wraz z kilkunastoma innymi utworami, napisany jeszcze w Poznaniu poemat pt. *Historia Ionaе carmine elegiaco*⁷. Ten nacechowany luterańską doktryną zbiorek przypisał Janowi Tarnowskiemu, kasztelanowi krakowskiemu (1488–1561), który również pozostawał w dobrych relacjach z księciem Albrechtem. W zbiorze tym znajduje się ponadto elegia dedykowana królowi polskiemu Zygmuntowi Augustowi (poeta namawia w niej do wprowadzenia luteranizmu w Rzeczypospolitej), a także utwór pochwalny dla Georga Sabinusa i epitalamium dla Eustachego

⁶ W uroczystym epitalamium (tytułując się wówczas wychowawcą młodszych synów Górki) opiewał ślub księcia Albrechta z Anną Marią, księżniczką brunswicką. Kuchler osobiście uczestniczył w uroczystościach weselnych w Królewcu, w czasie których opublikował ten utwór; zob. J. Kuchler, *In Nuptias Illustrissimi Principis Ac Domini, Domini Alberti Marchionis Brandeburgensis [...] Carmen gratulatorium a Iacobo Kuchlero [...] scriptum*, Regiomonti 1550, BG, sygn. Cf 848 8° adl. 5. Osiemnaście lat później opiewał też śmierć swojego mecenasa i jego małżonki; zob. idem, *Carmen funebre In obitu[m] illustrissimi principis ac Domini, Domini Alberti Senioris, Marchionis Brandenburgensis, Prussiae, Stetinensiu[m], Pomeraniae, Cassubiorum et Sclavorum Ducis, Burgraviij Norinbergensis. Rugiae Principis, etc. qui simul cum charissima coniuge sua Domina Anna Maria ex Illustri et veteri Ducum Brunsvicensium familia nata, ex hac mortali vita decessit 13 Calend. Aprilis, Anno aetatis suae 78. Scriptum a Iacobo Cuchlero Hirsbergen[si] Reipub. Gedanensis Secretario*, Dantisci 1568, BK, sygn. Cim.Qu.2535.

⁷ Idem, *Historia Ionaе Prophetae carmine elegiaco tractata a Iacobo Cuchlero Hirsbergense. Cui addita sunt alia nonnulla sacri argumenti poemata eodem autore. Anno 1551 scripta Posnaniae: in aula Illustris D. Comitum a Gorca Castellanis Posnaniensis*, Regiomonti 1551, BO, sygn. XVI.O.850.

Trepki (jego wesele odbyło się w 1549 r.). Później poeta towarzyszył swojemu wychowankowi Stanisławowi w peregrynacjach studenckich na uniwersytecie we Frankfurcie nad Odrą, gdzie wykładał Sabinus, a następnie w Wittenberdze. Górka immatrykulował się tam 10 maja 1554 r., zaledwie po kilku dniach zostając rektorem honorowym (15 V 1554). Można przypuszczać, że Kuchler przy współudziale Sabinusa ułatwił Stanisławowi Górce zawarcie znajomości z Melanchtonem, który dyskretnie wspierał Polaka w sprawowaniu tej funkcji i nawet sam napisał dlań mowę pożegnalną, gdy ów tę godność oddawał. Było to możliwe dzięki bliskim kontaktom poety z reformatorem. Dobre relacje potwierdził zresztą sam Kuchler w epicedium na śmierć umiłowanego nauczyciela Filipa – *memoriae optimi praeceptoris* (zm. 19 IV 1560)⁸. Ton utworu pozwala wysnuć przypuszczenie, że twórca pozostawał w dużej zażyłości z Melanchtonem, wzywał go po imieniu (Melanchton pozwalał swoim uczniom na tego rodzaju poufałość), ale też z głęboką czcią nazywał nauczycielem, ojcem i patronem. Jego śmierć traktował jako osobiste nieszczęście, pamiętać bowiem trzeba, że po studiach kontakty z mistrzem nie ustały, a Kuchler pośredniczył (zapewne wraz z Sabinusem i Trepką) w kontaktach między Albrechtem a środowiskiem wielkopolskich luteranów i dzięki temu uczestniczył w rozprzestrzenianiu się wpływów melanchtońskich na Wielkopolskę oraz wspierał politykę niemieckiego reformatora, prowadzoną wspólnie z Hohenzollernem. W 1565 r. był już Kuchler sekretarzem miejskim w Gdańsku, tak podpisał bowiem wydane tam 1 stycznia 1566 r. wznowienie *Historii Jonasza*, tym razem z dedykacją dla senatu gdańskiego⁹.

Ionas propheta to wierszowany przekład Księgi Jonasza. Zawarta jest tu przestroga dla grzesznego miasta, które nie dochowało wierności Bożemu prawu. Jak wskazują dedykacje, Kuchler zwracał się najpierw do katolickiego Krakowa (1551), a później – Gdańska (wyd. 2, 1566), interpretując słowa biblijnego proroka jako protestancką replikę na katolicki utwór Jana Dantyszka. Wiele lat wcześniej (ok. 1535) Dantyszek zaadresował parafrazę Księgi Jonasza do

⁸ Idem, *Epicedium in mortem Reverendi et Incomparabilis Viri D. Philippi Melanctonis scriptum Posnaniae a Iacobo Kuchlero Hyrschbergensi [M.] An. 1560. 15 Maij*, [b. m. i druk.], 1560, BG, sygn. Cf 848 8° adl. 22.

⁹ Idem, *Historia Ionae Prophetae carmine elegiaco tractata per Iacobum Kuchlerum, Incytae Reipublicae Gedanensis Secretarium. Amplissimo Ordini Senatorio Regiae Civitatis Gedaniensis dedicata, anno 1566. Cal Ianuarii*. Gedani [1566], BG, sygn. Oe 13. 8°, nr 161.

Gdańska, napominając miasto w imieniu polskiego króla Zygmunta Starego, by nie odstępowało od wiary katolickiej¹⁰. Kuchler niewątpliwie znał utwór Dantyszka, krążący w licznych rękopiśmiennych kopiach. O ile jednak Dantyszek przestrzegał Gdańszczan z powodu odejścia wielu mieszczan od wiary katolickiej na rzecz luteranizmu, Kuchler wołał o nawrócenie właśnie w duchu luteranśkim! Ponadto w wersji Kuchlera adresat „proroczego” napomnienia zmieniał się kilkakrotnie. Najpierw mógł to być Poznań, gdyż tekst powstał na dworze Andrzeja Górki (ok. 1549–1551). Górka zmarł w grudniu 1551 r., a w listopadzie Kuchler opublikował poemat z dedykacją dla Jana Tarnowskiego. Nie wiadomo jednak, czy od początku to jego uznawał autor za Jonasza. Możliwe, że *Historia Jonasza* była recytowana jeszcze w Poznaniu dla wzmocnienia pozycji tamtejszych protestantów (na stronie tytułowej dzieła wyraźnie zazaczył, że napisał go w Poznaniu na dworze Górki), i to Górka, którego Kuchler był dworzaninem i klientem, uosabiał luteranśkiego proroka. Później jednak mocodawcy Kuchlera (Hohenzollern i Melanchton) prawdopodobnie zalecili poecie, by „Niniwą” uczynił katolicki Kraków i poradzili mu przygotować dedykację dla Jana Tarnowskiego, kasztelana krakowskiego (1488–1561). I nie bez przyczyny w zbiorze znalazł się utwór dla Zygmunta Augusta, zachęcanego do wprowadzenia nauki Lutra. Trzeba pamiętać bowiem o okolicznościach politycznych towarzyszących ukazaniu się zbioru. Nastąpiło to rychło po śmierci Barbary Radziwiłłówny (8 V 1551) i w obliczu planowanych zaślubin Zygmunta Augusta z Katarzyną Habsburżanką¹¹. W królu widziano potencjalnego protektora i krzewiciela protestantyzmu

¹⁰ Szerzej na temat funkcji politycznej utworu Dantyszka zob. Z. J. Nowak, *Anty-reformacyjna elegia Dantyszka o zagładzie Gdańska oraz jej kariera polityczna w XVI i XVII wieku*, OiRwP, 16, 1971, s. 3–35.

¹¹ W 1553 r. Kuchler był obecny na ślubie Zygmunta Augusta z Katarzyną Habsburżanką jako dworzanin Jana, księcia ziębickiego, i z tej okazji we Wrocławiu (w oficynie Kryspina Scharffenberga) ogłosił epitalamium. Opisał w nim wspaniałe uroczystości i przybyłych gości (w tym Górków i Tarnowskich), a dedykował Mikołajowi Radziwiłłowi, który w tym samym roku przeszedł na protestantyzm; zob. J. Kuchler, *De nuptiis Poloniae regis Sigismundi secundi Augusti et Catharinae Regis Ferdinandi filiae Epithalamion*, Vratislaviae 1553; za: M. Burbianka, *Produkcja typograficzna Scharffenbergów we Wrocławiu*, Wrocław 1968, s. 2–30, 104. Autorka nie podaje, niestety, informacji o lokalizacji tego druku, nie ma go w zbiorach BUWr i w drukowanych katalogach starych druków największych polskich bibliotek naukowych ani w aktualnych zbiorach cyfrowych.

w całej Rzeczypospolitej, a może nawet twórcę Kościoła narodowego, o co przecież czynił starania Jan Łaski¹². Natomiast kolejne wydanie *Historii Jonasza* (Gdańsk 1566) zaistniało w zupełnie innej sytuacji, dlatego zawiera tylko poemat o Jonaszu, bez pozostałych utworów, które po upływie 15 lat nie pasowały do okoliczności. Książkę wydrukowano po śmierci Melanchtona, ale jeszcze za życia księcia Albrechta. Kuchler objął wówczas funkcję sekretarza miejskiego w Gdańsku i tam opublikował parafrazę z dedykacją dla senatu miasta. I chociaż w pierwotnym znaczeniu utwór nie odnosił się do Gdańska, to z łatwością można go było dopasować do bieżącej sytuacji. Inaczej niż tekst Dantyszka, oczywiście, od początku manifestował poglądy reformacyjne i był rodzajem luteranckiej parenezy skierowanej do obywateli Rzeczypospolitej. Po kilkunastu latach w zluteranizowanym Gdańsku trwała jeszcze walka z katolikami. Zapewne gdański przedruk *Historii Jonasza* rozstawił jego autora w środowisku tamtejszych protestantów i zarazem posłużył wzmocnieniu ich pozycji w mieście.

Joannes Seckerwitz (ok. 1529–1583)

Uczniem Melanchtona, zaliczanym nawet do bliskiego kręgu sławnych poetów skupionych wokół reformatora (obok takich nazwisk jak: Joannes Lotichius, Joannes Maior, Joannes Schosser, Julius Pomponius Laetus, Joannes Georgius Sadolin, Hieronymus Osius, Joannes Bocer), był Joannes Seckerwitz. Urodził się on około 1529 r. we Wrocławiu, gdzie rozpoczął naukę najprawdopodobniej w szkole św. Elżbiety¹³. W Wittenberdze immatrykułował się 1 maja 1548 r.

¹² H. Kowalska, *Działalność reformatorska Jana Łaskiego w Polsce 1556–1560*, wyd. 2, Warszawa 1999, s. 161–162, *passim*.

¹³ Odnośnie do życia Seckerwita oraz wskazówek bibliograficznych zob. N. Frischlin, *Orationes insigniores aliquot*, Argentorati 1605, Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, Halle, sygn. 1940g9213, s. 424; J. H. Cunradus, op. cit., s. 285; J. S. Johnius, *Parnassi Silesiaci sive recensionis poetarum Silesiacorum quotquot vel in patria vel in alia etiam lingua musis litarunt centuria II. Accedunt ad centuriam primam quaedam supplementa*, Vratislaviae 1729, BUWr, sygn. 307200/II, s. 157–158; F. Hasse, *De vita Ioannis Seccervitii Vratislaviensis: olim professoris poetices Gryphiswaldensis commentatio*, Vratislaviae 1863; G. Erler, *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. Die Immatrikulationen von 1544–1656*, Bd. 1, Leipzig 1910, s. 12; K. Estreicher, *Bibliografia polska*, cz. 3, t. 27, Kraków 1929, s. 329; S. Treichel, *Leben und Werke des Johannes Seccervitius*, Greifswald 1928; G. Ellinger, *Die neulateinische Lyrik Deutschlands in der ersten Hälfte des sechzehnten Jahrhunderts*, w: idem, *Geschichte der neulateinischen Literatur Deutschlands in sechzehnten Jahrhundert*, Bd. 1, Berlin 1929, s. 278–286; H. Wiegand, *Johannes Seckerwitz als neulateinischer Dichter*, w: *Pommern in der*

i przebywał tam do około połowy 1550 r. i to właśnie w wówczas (1 VIII 1550) powstała parafraza listów Ezawa i Jakuba¹⁴. Zapewne z polecenia Melanchtona Seckerwitz udał się do Królewca (Melanchton często korespondencyjnie polecał swoich uczniów Albrechtowi Hohenzollernowi lub wysyłał ich z określoną misją dyplomatyczną). Już 28 października 1550 r., za rektoratu Andreasa Aurifabra, Seckerwitz wpisał się w poczet studentów królewieckiej Albertyny, jednak szybko przerwał naukę, by podjąć ją ponownie 10 kwietnia kolejnego roku. Zawieszenie dopiero co rozpoczętych studiów spowodowane było pobytem w Kwidzynie na dworze Paula Sperata, luterańskiego biskupa pomezkańskiego, a następnie we wsi Wisła koło Torunia u Jerzego Sokołowskiego, sędziego ziemskiego chełmińskiego. W podzięcie za wizytę u obu możnowładców Seckerwitz opublikował wiersze bożonarodzeniowe¹⁵. Mają one luterańską wymowę ze względu na pochwałę ubogiego kultu, a także obecność luterańskiego dogmatu *solus Christus*, czyli usprawiedliwienia z grzechów tylko przez Chrystusa. Pod koniec 1551 r. Seckerwitz wrócił do Wittenbergi i mieszkał tam jeszcze do 1553 r., z sześciomiesięczną przerwą na pobyt w Torgau z powodu panującej w Wittenberdze zarazy. W tym samym czasie w Torgau przebywał Melanchton. Bliski kontakt z wielkim reformatorem Seckerwitz wspomniął w zbiorze poetyckim *Pomeraneidum libri quinque*. Podkreślił opiekuńczą rolę Melanchtona, jego znaczenie dla interpretowania Biblii, objaśniania i propagowania pism Lutera, a także kształtowania myśli krytycznej wobec Kościoła katolickiego¹⁶. Seckerwitz

frühen Neuzeit: Literatur und Kultur in Stadt und Region. [Vorträge und Referate des interdisziplinären Symposions in Greifswald vom 29.9. bis 2.10.1992], Tübingen 1994, s. 125–144; A. Modlińska-Piekarz, *Seckerwitz Johannes [Młodszy]*, w: *Słownik pisarzy śląskich*, t. 5, s. 89–96.

¹⁴ J. Seckerwitz, *Duae epistolae ficticiae altera Iacobi ad Fratrem Esav, et altera responsoria Esav ad Iacobum. Quibus accessit brevis interpretatio historiae*, Wittenbergae 1550, Sächsische Landes- und Universitätsbibliothek, Dresden, sygn. Lit Lat. rec. A388, II.

¹⁵ Idem, *Elegia de natali Christi Servatoris nostri. Scripta ad Reverendissimum Praesulem Dominum Paulum Speratum a Rutilis etc. episcopum Pomesaniensem. Ecloga continens colloquium Pastorum, quibus Angelus annuntiavit Nativitatem Domini. Scripta ad nobilem et generosum virum Georgium Socolofsky, terrae Culmensis iudicem, per Ioannem Seckerwitz Vratislaviensem*, [b. m. i druk.] 1551, BG, sygn. Cf 848 8° 3 adl.

¹⁶ Idem, *Pomeraneidum Johannis Seccervitii libri quinque: quorum priores tres heroico, posteriores duo carmine elegiaco conscripti sunt: index materiarum, in singulis libris, sub finem operis est adiectus*, Gryphiswaldiae 1582, Bayerische Staatsbibliothek, München (dalej: BSBM), sygn. Asc. 4451, k. 202rec.–203rec.

nie pozostał dłużej przy mistrzu, a raczej wypełniał wyznaczone przez niego misje polityczno-religijne i jednocześnie dalej się kształcił. W październiku lub listopadzie 1553 r. zapisał się na uniwersytet we Frankfurcie, który opuścił dość szybko, prawdopodobnie już w 1554 r., gdyż na ten rok przypada publikacja w Wittenberdze zbioru *Psalmi aliquot lyricis modis*¹⁷, dedykowanego Stanisławowi Górcie (poznanejmu zapewne w Wittenberdze w 1554 r., gdy został on tytularnym rektorem). Niewątpliwie parafrazy psalmiczne zamówił Filip Melanchton, aby uhonorować wielkopolskiego magnata i pozyskać w nim gorliwego działacza na rzecz luteranizmu oraz sprzymierzeńca politycznego dla księcia Albrechta, któremu sprzyjał też ojciec Górki. W dedykacji Seckerwitz wyraźnie odnosi się do tych kwestii, przypomina zasługi ojca Stanisława, podkreśla znaczenie Melanchtona na uniwersytecie i korzyści płynące dla Polaka ze studiów i otrzymania zaszczytnej funkcji rektora. Parafrazowane w miarach lirycznych psalmy interpretuje w duchu luteranśkim, z wyraźnymi aluzjami do walki wyznaniowej toczonej przez środowisko protestanckie z obozem katolickim¹⁸.

Działalność literacka Seckerwitza wykraczała daleko poza lata życia Melanchtona. Jego doktryna wywierała nieustanny wpływ na twórczość poety i za jej pośrednictwem była rozpowszechniana. Jednym z najwcześniejszych utworów Seckerwitza jest opublikowane podczas studiów w Wittenberdze w 1550 r. dzieło *Duae epistolae ficticiae altera Iacobi ad Fratrem Esav, et altera responsoria Esav ad Iacobum*, dedykowane wrocławskiemu patrycjuszowi Janowi Morenbergowi i napisane dystychem elegijnym. Nawiązujące do Pisma Świętego (Rdz 25, 29–34; 27, 1–45; 32, 2–24, 33, 1–16, Hbr 12, 16 n.) dzieło składa się z dwóch listów: Jakuba do Ezawa i Ezawa do Jakuba. Jakub pisze swój list w momencie, gdy ucieka od teścia Labana i wraca do rodzinnego kraju. Dzieło realizuje wzorzec heroidy z topiką właściwą dla tego gatunku: bracia wzajemnie oskarżają się o doznane krzywdy, wytykają błędy i wylewają żale, zupełnie jak bohaterki Owidiuszowych *Heroid*, choć autor nie wahał

¹⁷ Idem, *Psalmi aliquot lyricis modis versi*, Witebergae 1554, BSBM, sygn. 4 L.impr. c.n.mss. 1024.

¹⁸ W tym samym czasie analogiczny utwór publikuje dla Górki inny śląski uczeń Melanchtona – Melchior Severus, również studiujący wówczas w Wittenberdze; zob. idem, *Duo Psalmi carmine redditi, in honorem Generosi et Magnifici Domini Stanislai a Gorca etc. Inclytae Vuittebergensis Academiae Rectoris*, Wittebergae 1554, BSBM, sygn. B. Metr. 301 h.

się zastąpić kobiet mężczyznami. W niezwyklej sposób Seckerwitz czyni z postaci historycznych alegorie, nawiązując do prefiguracji Chrystusa oraz do wyznania: Jakub symbolizuje nowy Kościół luterński, a Ezaw – stary Kościół katolicki, który utracił przywilej pierwszeństwa. Koncept poematu został zbudowany na analogiach między losami postaci biblijnych i alegorycznych, a relacje między braćmi, według zamierzeń autora, mają obrazować konflikt między luteranami a katolikami. Wybór tematu biblijnego nie jest przypadkowy, został bowiem ściśle podporządkowany teologicznej doktrynie o przeznaczeniu i ponad wszelką wątpliwość był inspirowany fragmentem *De servo arbitrio* (1525), gdzie Luter, podobnie jak św. Paweł w Liście do Rzymian, przedstawia historię Jakuba i Ezawa jako przykład Bożego wybraństwa, przez reformatora przedstawiony dodatkowo jako egzemplifikacja doktryny o predestynacji i niewolnej woli¹⁹. Biblijni bracia posłużyli Seckerwitzowi do udowodnienia poglądu, że Bóg sam wybiera ludzi do zbawienia lub potępienia, a człowiek nie ma prawa rozstrzygać, czy ten wybór jest dobry, czy zły. Nie może się też przeciw temu wyborowi buntować, skoro bowiem wszystko z góry jest ustalone, to bunt niczego nie zmieni. Dlatego nawet słuszne argumenty świadczące za Ezawem (których autor nie pomija) nie mają znaczenia, ponieważ Boża decyzja z góry rozstrzygnęła spór. Z tej perspektywy czyny ludzkie nie podlegają moralnej ocenie, albowiem ich sprawcą jest Bóg, który chce, by coś się stało i pobudza ludzi do określonego działania. I tak np. autor przypomina wątek oszustwa Jakuba i Rebeki (gdy Jakub nałożył na dłonie skórę z zamiarem oszukania ślepego ojca, aby ten dał mu, jako starszemu, swoje błogosławieństwo), ale przekonuje, że bohaterowie nie mogli postąpić inaczej, gdyż kierowała nimi Boża wola. Taką właśnie argumentacją Jakub próbuje wymusić na bracie ustępowstwo z prawa starszeństwa²⁰. Oskarża Ezawa, że nie znosi pokornie tego, co się dzieje, choć nie dzieje się to na próżno: „Nec patienter habes, quae non fieri irrita possunt”²¹. Również podstęp ze skórą na rękach wynikał z konsekwentnej realizacji Bożych planów, dlatego Jakub uznaje siebie za niewinnego, a Ezawowi radzi ustąpić przed Bożymi wyrokami:

¹⁹ M. Luther, *De servo arbitrio [...] ad Erasmum Roterodamum*, Wittembergae 1525, Bayerische Staatsbibliothek, München, sygn. Polem. 1694, k. P8ver.–Q1rec.

²⁰ J. Seckerwitz, *Duae epistolae*, k. A3ver.

²¹ Ibidem, k. A4rec.

Cede Deo, fatisq; meis, fastusq; remitte [– –]
Cede, repugnando non unq; victor abibis!
Cede repugnantes oprimit ipse Deus²².

Przesłanie płynące z heroidy Seckerwita jest więc takie: pogódź się z Bożą wolą, bo nigdy nie wygrasz, a tych, którzy się przeciw niej buntują, poskramia sam Bóg! Użycie argumentu o Bożej woli charakteryzowało luterzańskich i kalwińskich predykantów. Autor uważa, że pogodzenie się z wolą boską jest dla człowieka koniecznością, gdyż nie ma on szans przeciwstawić się Bożej mocy, a losy ludzkie są z góry określone i nie można wygrać z przeznaczeniem. W ten sposób autor odnosi się do luterńskiej idei pokory i uległości wobec woli Bożej, która pojmowana była jako Boży plan dziejów Kościoła Świętego. Luteranie przekonywali, że to właśnie zgodnie z tym planem pojawili się głosiciele nowej religii. Nakaz o posłuszeństwie woli Bożej stał się w ten sposób jednym z podstawowych elementów doktryny luterńskiej²³. Nie jest to pogląd tożsamy z kalwińską predestynacją, choć dość pokrewny znaczeniowo, odnosi się bowiem tylko do dziejów Kościoła i do historii zbawienia ludzkości, nie jest zaś orzekaniem o uprzednim zbawieniu lub potępieniu danego człowieka. Pobrzmiwa tu zatem luterński fatalizm, który przez kalwinistów został zreinterpretowany w postaci dogmatu o podwójnej predestynacji i ta wypowiedź, jak i jej kontekst są bardzo zbliżone do tego dogmatu. Wszak oba wyznania i kluczowe dla nich doktryny w wielu miejscach wzajemnie się przenikały i uzupełniały, często też granica między jedną a drugą była na tyle cienka, że łatwo było ją, nawet nieświadomie, przekroczyć. Nauki Lutera i Kalwina na temat niewolnej woli i predestynacji miały, mimo pewnych różnic, wiele punktów wspólnych, zarówno w kwestii łaski potrzebnej do zbawienia, jak i przedwiecznego wyroku Bożego oraz doczesnych losów człowieka.

Warto też zwrócić uwagę na znajdujące się w utworze aluzje do bieżących wydarzeń. Na końcu listu Jakub prosi brata o zgodę, choć wie, że po stronie Ezawa znajdują się większe zastępy wojsk:

²² Ibidem, k. A4^{ver}.

²³ „Bezwzględne akomodowanie się woli osobistej do woli Bożej uważa Luter za najwyższy, ostatni cel każdego moralnego czynu; o ile zaś ono, wiedzione np. przedstawieniem grozy lub nagrody, jest tylko środkiem do osiągnięcia samolubnych zamiarów, doczesnych albo pozagrobowych, o tyle traci ono na wartości moralnej. Wobec przykazania, nakładającego na nas obowiązek, jako Boże prawo, o religijno-moralnych zasługach mowy być nie może”, cyt. za: B. Bauch, *Luther und Kant* (Berlin 1904) [rec.], „Przegląd Filozoficzny”, 8, 1905, nr 3, s. 280.

Tu fateor praestas validis in bella lacertis,
Saepe tuo frendens ense feritur aper²⁴.

Jest to niewątpliwie odniesienie do rzeczywistej sytuacji. W tym czasie stronnictwo protestanckie odczuło już gorycz porażki, ale odbudowało swoje siły i żywiło nadzieję na wygraną w najbliższej przyszłości, co w istocie w krótkim czasie nastąpiło. Gdy jednak autor stwierdza, że to Jakuba (tj. strony luteranckiej) dotyczą nieomylnie przepowiednie Boże głoszące zwycięstwo, a ponadto stary ojciec (czyli według tej alegorii – cesarz) modli się o pokój, świadczy to o dobrej znajomości nastrojów politycznych²⁵. Niezwykle trafnie przewidział Seckerwitz, że cesarz nie będzie chciał dłużej podsycać konfliktu między wyznaniem chrześcijańskimi. Już pięć lat po napisaniu utworu zawarto pokój augsburski i zatwierdzono bardzo korzystną dla protestantów zasadę *cuius regio eius religio*, a luteranizm stał się też drugą oficjalną religią w cesarstwie. W momencie pisania *Duae epistolae...* poeta zdawał sobie jednak sprawę, że mimo wszystko na razie sytuacja obozu luteranckiego jest trudna, dlatego porównał Jakuba (symbolizującego współwyznawców) do chorego żeglarza, prowadzącego okręt na wzburzonym morzu i przekonywał, że statek nie zatoni w morskich odmętach:

Ut premar, ut rapido quassatam turbine puppim
Aeger agam, nullo gurgite mersa cadet
At tu tanta tuo qui vindicis arma tumultu
Irritas, ne quam vim patiare cave²⁶.

Ku pokrzepieniu współwyznawców „prorokował” jednak, że zwycięskie będzie potomstwo Jakuba, czyli następne pokolenia wyznawców nowej religii:

Ille vel ad seros pertingat tela nepotes,
Haec dabit in natis facta luentur aevi.
Et victor nostro populus de sanguine surget
Qui gerat in vestram sceptrum verenda domum²⁷.

Tego rodzaju treści, wyrażone czy to, jak wyżej, w formie „przepowiedni”, czy też modlitewnego błagania o zwycięstwo, występują

²⁴ J. Seckerwitz, *Duae epistolae*, k. B1rec.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, k. B1ver.

²⁷ Ibidem.

dość często w poezji protestanckiej, zwłaszcza w parafrazach psalmicznych, których alegoryczna wymowa nierzadko miała również znaczenie polityczno-wyznaniowe.

Ważne zagadnienia doktrynalne Seckerwitz przedstawił też w utworze *Carmen de Abrahamo tentato* (Wrocław 1574)²⁸. Do historii ofiarowania Izaaka szesnastowieczna literatura piękna sięgała bardzo często, posługiwali się nią także predykanci luterkańscy i kalwińscy do zilustrowania nauki o przedwiecznym wyborze Boga i niewolnej woli człowieka. W doktrynie luterkańskiej poświęcenie Abrahamowego syna pojawiło się jako przykład niezachwianej wiary patriarchy i Bożej łaski. Opowieść szybko zaadaptowano również na potrzeby kalwińskiej nauki o predestynacji (dzięki interpretacji tego tematu przez wybitnego kalwińskiego teologa Teodora Bezę we francuskiej tragedii *Abraham sacrificant* [Genewa 1550])²⁹. Łaciński przekład ukazał się wprawdzie drukiem dopiero w 1597 r., w tłumaczeniu Joannesa Jacomota, ale prawdopodobnie, zwłaszcza w środowiskach kalwińskich i kryptokalwińskich, krążyły też dużo wcześniejsze łacińskie przekłady (niekoniecznie poetyckie). Wydaje się niemal pewne, że z takiego tekstu, a może i z samego oryginału, korzystali śląscy poeci skupieni wokół Jana Cratona, który z Bezą korespondował³⁰. W utworze Seckerwita ten rys duchowości kalwińskiej silnie się zaznaczył. Widać to szczególnie w wyeksponowaniu motywu przeznaczenia (charakterystycznego dla duchowości zarówno luterkańskiej, jak i kalwińskiej). W tym celu autor często posługuje się słowem *fata* lub wykorzystuje inne, pokrewne znaczeniowo wyrażenia. Seckerwitz uznał też za właściwość

²⁸ J. Seckerwitz, *Carmen de Abrahamo tentato: scriptum ad illustrissimum principem [...] Ioannem Fridericum, ducem Stetini, Pomeraniae, Vratislaviae* 1574, BUWr, sygn. 395733.

²⁹ Utwór Bezy był inspirowany tragedią *Jephtes* Buchanana, która wówczas nie była jeszcze opublikowana, ale Beza korespondował z Buchananem i miał jej rękopiśmienny odpis; zob. D. K. Shuger, *The Renaissance Bible. Scholarship, Sacrifice, and Subjectivity*, Berkeley 1998, s. 160. Zresztą przykład historii Abrahama był wykorzystywany przez Bezę nie tylko w tej tragedii, ale i w nauczaniu zgodnym z kalwińską doktryną o predestynacji i uprzednim wyborze Boga. Jego sposób interpretacji historii Abrahama został też później rozpowszechniony w dziełach teologicznych, jak choćby w *De praedestinationis doctrina* (1582); zob. T. de Bèze, *De praedestinationis doctrina et vero usu tractatio absolutissima*, Genevae 1582; por. T. Maruyama, *The Ecclesiology of Theodore Beza. The Reform of the True Church*, Genève 1978, s. 145.

³⁰ S. M. Manetsch, *Calvin's Company of Pastors. Pastoral Care and the Emerging Reformed Church, 1536–1609*, Oxford 2013, s. 293.

Boga (określanego jako *praescius*) uprzednią wiedzę o rzeczach mających się zdarzyć. Wymienione elementy ułatwiają interpretację starotestamentowej historii w duchu nauki o przeznaczeniu. I tutaj, podobnie jak w opowieści o Jakubie i Ezawie, jest dwóch braci, aczkolwiek Izmael pochodzi z nieprawego łoża i poeta określa go mianem: „male grata propago”. Z tego powodu nie jest obdarzony łaską Bożą, w przeciwieństwie do Izaaka, z którego (zgodnie z obietnicą Boga) w przyszłości miał się narodzić Zbawca świata³¹. Autor wykorzystuje wątek ofiary Abrahama do zadania pytania o to, czy możliwa jest niestałość Bożego planu:

Quis rigor hic Superis, quaeve inconstantia mentem
Aeternam, atque fidem veraci in Numine mutat?³²

Boża obietnica musi być trwała i niezmienna, jeśli ma być prawdziwa. Jest to, jak się wydaje, nawiązanie do argumentu o uprzedniej wiedzy i wyborze Bożym, którym posłużył się Luter, broniąc prawdziwości poglądu o predestynacji Bożej i niewolnej woli człowieka. Nakazuje więc godzić się z Bożym wyrokiem, być posłusznym Bożej woli i temu, co przynosi człowiekowi. Obaj, ojciec i syn, dzięki niezachwianej wierze są przykładami heroicznej zgody i pokory wobec Bożych rozkazów, nawet wbrew własnemu szczęściu i życiu³³. Także anioł z nieba, powstrzymując dłoń patriarchy, stwierdza, że Abraham zdał egzamin z posłuszeństwa Bogu:

iam pectore solo
sat fatis, fideique datum, tibi caetera Numen
indulget [– –]³⁴.

Motyw woli Bożej, mającej pierwszeństwo przed ludzką, stanowi przewodni temat całego utworu. Poprzez przykład heroicznego ojca i syna autor chce pokazać, że najlepszą rzeczą dla człowieka jest ulec woli Boga³⁵. Poeta zastanawia się, czy ktokolwiek będzie potrafił naśladować Abrahama, wierząc wbrew wszystkiemu?³⁶ Na to pytanie kilkakrotnie udziela odpowiedzi, objaśniając, że prefiguracją Abrahama składającego w ofierze swego syna jest Bóg Ojciec, a prefiguracją

³¹ J. Seckerwitz, *Carmen de Abrahamo tentato*, k. A4rec.

³² Ibidem, k. A4ver.

³³ Ibidem, k. B4ver.

³⁴ Ibidem, k. C1rec.

³⁵ Ibidem, k. B1rec.

³⁶ Ibidem, k. C2rec.

pogodzonego z wolą ojca Izaaka – Syn Boży, który zgodnie z wolą Ojca wydał się dobrowolnie na mękę i śmierć za grzechy ludzi, baranek zaś złożony zamiast Izaaka to symbol ofiary Chrystusa³⁷. Seckerwitz wielokrotnie akcentuje analogie sytuacyjne między Izaakiem a Chrystusem³⁸. Wydobywając je, daje czytelnikowi jakby „przedwiedzę” o wydarzeniach mających nastąpić w przyszłości (w stosunku do czasów Abrahama). Skoro już wiemy, że obietnica Boża została spełniona, tym bardziej znał ją Bóg, który obiecał ludziom Zbawiciela. Seckerwitz zwraca uwagę na Bożą ofiarę właśnie poprzez obrazowe porównanie jej do poświęcenia Abrahama: jak ojciec Abraham nie oszczędził swego syna, tak Bóg Ojciec oddał Chrystusa na ofiarę za ludzkie grzechy³⁹. Figuracywność obrazu ofiarowania pełni u Seckerwita ważną funkcję jako wielowymiarowa prefiguracja ofiary Chrystusa, której interpretacja wywodzi się z tradycji kościelnej (ofiara Ojca z Syna, która przyniosła ludziom zbawienie). Ale prócz tej uniwersalnej, chrześcijańskiej wykładni ewidentnie tłumaczy tekst biblijny zgodnie z protestancką nauką o predestynacji i niewolnej woli. Przedstawianie Izaaka jako uległego Bożej woli ma przywołać na myśl postawę samego Chrystusa, podporządkowanego i do końca posłusznego Bogu Ojcu. Przykład ten ma uświadamiać, że wzorowym zachowaniem jest bezwzględne oddanie się Bogu, a Ten z góry określił los każdego człowieka. Zachęta do wytrwania w tym posłuszeństwie płynęła z niezachwianej wiary przyznanej wybranym jako łaska od Boga⁴⁰.

Formę elegii skonstruowanej w postaci skargi ma inny utwór Seckerwita pt. *Elegia de divite epulone et mendico Lazare*⁴¹. Inspiracja do wykorzystania ewangelicznego motywu nędznika Łazarza (Łk 16, 19–31) pochodzi zapewne z lektury dramatu Georga Macropediusa. Seckerwitz, ewidentnie polemizując z tym katolickim dramatopisarzem, nadał swojej kwereli niemal ten sam tytuł⁴², ale zawarł

³⁷ Ibidem, k. C3rec.

³⁸ Ibidem, k. B3ver.

³⁹ Ibidem, k. C3ver.

⁴⁰ Seckerwitz promuje pogląd predestynacji także w innych swoich utworach, np. w *Elegia de nativitate*, gdzie wspominając o spisie ludności nakazanym przez Cezara, stwierdza: „Inscius his Caesar fatis inseruit et eius / Utitur imperio provida cura Dei”, idem, *Elegia de natali*, k. A3ver.

⁴¹ Idem, *Elegia de divite epulone et mendico Lazaro, desumpta ex Evangelicis historiis*, Coloniae 1556, BSBM, sygn. A.lat.b. 352.

⁴² G. Macropedius, *Lazarus Comoedia sacra de epulone divite et Lazaro mendico, ex Lucae capite 16. desumpta*, Coloniae 1550, Bayerische Staatsbibliothek, München, sygn. Res/P.o.lat. 1687 e.

w niej luterzańską interpretację i ujął temat w odmiennym gatunku. Sposób ukazania ewangelicznej przypowieści jest z pewnością oryginalny, gdyż historia bogatego żarłoka i ubogiego Łazarza została opowiedziana przez psa, który lizał rany biedaka, widział śmierć nędzarza i krezusa. Bogacz, zrażony smrodem, jaki wydziela Łazarz, życzy sobie, by nędzarza wygnać lub pozbawić życia. Na to pies przyznaje, że choć sam jest zwierzęciem bez wiary i honoru, odczuwa jednak – w przeciwieństwie do ludzi o sercach zimnych jak żelazo – miłość i troskę. O tym samym przekonuje go jego właściciel, ponieważ nie tylko nie pomaga, ale wręcz wzbrania zwierzęciu litować się nad nędzarzem. Bogaty hulaka mógłby przecież udzielić pomocy Łazarzowi, lecz woli spędzać noce na obżarstwie i zabawie, zajmują go złoto, drogie kamienie, purpura, marmury, kość słoniowa, konne ozdoby, a nie smutne narzekania biedaków. A przecież mógłby zadowolić się skromnymi płodami ziemi! Niestety zbytek przysłania mu rzeczy ważne, gdyż wystawny sposób życia odbiera szansę na zbawienie⁴³. Pies przepowiada Łazarzowi życie wieczne, a bogatemu i bezdusznemu panu – piekło. I rzeczywiście, gdy obaj umierają, zwierzę widzi Łazarza czystego, zdrowego, w białej szacie, szczęśliwego przy boku Ojca, a wokół niego wieczną wiosnę. Bogaty żarłok zaś trafia do piekła pełnego potworów, miejsca smutku, samotności i wiecznego cierpienia. Pies kpi z bogacza, że szuka teraz pomocy u pogardzanego przez siebie nędzarza i że bogactwa, które miał, nie pomogą mu wyrwać się z piekła. Gdy bogacz chciał przestrzec swoich braci, pies, nawiązując do słów Boga, mówi, że reguły dotyczące dostąpienia zbawienia zawarto w Piśmie Świętym:

Pagina que cunctos, quae te quoque sacra monebat,
 Illa tuis monitrix fratribus aequa manet.
 Hac ducente malum, quo tu derperditus haeres
 Si modo crediderint, exuperare datur⁴⁴.

Luźna parafraza ostatniego zdania przypowieści (Łk 16, 31: tekst biblijny mówi o Mojżeszu i prorokach) została ewidentnie wykorzystana do przypomnienia luterńskiej zasady *sola Scriptura*, tutaj potwierdzonej słowami samego Chrystusa.

Na koniec autor wyjaśnia, że cała historia została opowiedziana, aby pokazać dwa Kościoły: ubogi i pokorny, do którego przychodzą

⁴³ J. Seckerwitz, *Elegia de divite epulone*, k. B3ver.

⁴⁴ *Ibidem*, k. B6ver.

wierni oddani prawdziwej wierze (tj. oczywiście luteranśki) oraz bogaty i pyszny (tj. katolicki)⁴⁵. Przesłanie utworu jest zatem wielowymiarowe. Po pierwsze, mamy alegoryczne zestawienie dwóch walczących ze sobą wyznań. Autor jako gorliwy propagator luteranizmu stawia go na piedestale wszelkich cnót, widząc w nim Kościół skromny, pokorny, oddany Bogu. By podkreślić tę istniejącą, w jego mniemaniu, przepaść duchową i mentalną między wyznaniem, dla kontrastu charakteryzuje Kościół katolicki poprzez wszystko to, co reprezentował sobą bogacz: bezbożny, pełen bogactwa i pychy, pozbawiony miłosierdzia dla ubogich, niesłuchający Bożego słowa i Bożych zaleceń, skupiony tylko na doczesnych przyjemnościach, dlatego bez nadziei na zbawienie, jeśli nie przyjmie „prawdziwych dogmatów”. Po drugie, tekst ma charakter propagandowy, bo kierowany do ubogiej ludności zachęca ją, by utożsamiała się z tym Łazarzowym Kościołem, który rozumie jej problemy i potrzeby, ponieważ sam jest ubogi i pokorny. Po trzecie, pojawia się żarliwa prośba skierowana do zamożnych mecenasów o wsparcie dla tego Łazarzowego Kościoła (chodziło o finansową pomoc dla koryfeusza luteranizmu i strony luteranśkiej w czasie ciągle toczących się w cesarstwie wojen wyznaniowych):

Ferte laboranti pro vero dogmate turbae,
Auxiliatrices, obsecro, ferte manus⁴⁶.

Thomas Mawer (1536–1575)

Kolejnym poetą śląskim, którego można zaliczyć do bezpośrednich uczniów Melanchtona, był Thomas Mawer. Wpisał się on na uniwersytet w Wittenberdze 12 maja 1556 r., a studia nad językami: łacińskim, greckim i hebrajskim zwieńczył uzyskaniem stopnia magistra 10 lutego 1558 r. Wówczas wydrukował w Wittenberdze poemat epicki *Historia creationis, lapsus et reparationis hominis pio studio elegiaco carmine contexta*⁴⁷ i zyskał dzięki niemu tak wielkie uznanie, że w 1559 r. przedstawiono go cesarzowi Ferdynandowi⁴⁸.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem, k. B7rec.

⁴⁷ T. Mawer, *Historia creationis, lapsus et reparationis hominis pio studio elegiaco carmine contexta*, Witebergae 1558, Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, Halle, sygn. 004974 59x.

⁴⁸ W 1560 r. pełnił funkcję rektora szkoły w Aschersleben i Zerbst, a w 1565 r. został rektorem szkoły przy kościele św. Michała w hanzeatyckim Lüneburgu

Napisana dystychem elegijnym *Historia creationis...* podejmuje następujące wątki: stworzenie i upadek pierwszych ludzi oraz naprawienie ich błędu przez Jezusa Chrystusa. Mawer zadedykował utwór królowi czeskiemu i węgierskiemu, arcyksięciu Maksymilianowi II (w dołączonym do dzieła epigramie poleca go królowi sam Filip Melanchton!). Młody król w tym czasie dość przyjaźnie ustosunkowywał się do protestantów za sprawą swojego pierwszego nauczyciela, Wolfganga Stiefela (ucznia Lutra i Melanchtona) oraz dworskiego kaznodziei Sebastiana Pfauera (przyjaciela Melanchtona), który przez wiele lat był jego mentorem w kwestiach teologii protestanckiej⁴⁹. Wprawdzie Ferdynand usunął go z dworu w 1554 r., jednakże Pfauer korespondował w tajemnicy z Maksymilianem i podsyłał mu protestanckie druki⁵⁰, a jednym z nich mógł być właśnie tekst Thomasa Mawera, napisany specjalnie dla przyszłego cesarza Rzeszy i z zamiarem jego zluternizowania.

Utwór rozpoczyna się od opisu stworzenia świata, a kończy na wniebowstąpieniu Chrystusa. Autor mówi o początkach upadku człowieka. Pojawił się motyw piekielnej narady (znany m.in. z inwektywy Klaudiusza Klaudiana *Ad Rufinum*, *Christiady* Marco Giorolamo Vidy, *Protoplasty* Hieronima Zieglera), sprzeciwu Szatana wobec Bożych rozkazów, spisku postaci piekielnych w celu zniszczenia ludzkiego stworzenia⁵¹. Autor za motyw działania Szatana uznał zazdrość o dar łaski Bożej, która uświęca ducha człowieka, napełnia serce niezachwianą wiarą, konstytuuje harmonię między Bogiem a pierwszymi ludźmi. Szatan ukrywa jednak prawdziwą przyczynę złości przed

(Dolna Saksonia). Poślubił tam Małgorzatę, córkę Lucasa Lossiusa (1508–1582), znanego humanisty, muzyka i nauczyciela, także z kręgu melanchtońskiego. Pracował jako proboszcz kościoła św. Michała w Lüneburgu, potem powierzono mu obowiązki superintendenta diecezji Verden i diecezji Lubeki. Brał udział przy negocjowaniu formuły katechizmu wittenberskiego, w kwestii grzechu pierworodnego stanął po stronie gnezjoluteran. Był, podobnie jak jego teść Lossius, muzykiem protestanckim (skomponował muzykę na cztery głosy do epicedium na śmierć Melanchtona, opublikowaną w Wittenberdze). W sprawie życiorysu Thomasa Mawera oraz wskazówek bibliograficznych zob.: *Album Academiae Vitebergensis*, s. 318; K. E. H. Krause, *Mawer, Thomas*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 20, Leipzig 1884, s. 716; J. M. Reu, *Quellen zur Geschichte des kirchlichen Unterrichts*, Bd. 2, Hildesheim 1976, s. 812.

⁴⁹ J. Janssen, *History of the German People at the Close of the Middle Ages*, transl. by A. M. Christie, M. A. Mitchell, t. 7, [b.m.w.] 1966, s. 331–332.

⁵⁰ C. E. Vehse, *Memoirs of the Court, Aristocracy, and Diplomacy of Austria*, London 1856, s. 220.

⁵¹ T. Mawer, op. cit., k. B4ver.

towarzyszami, a ich uwagę kieruje na rzekome zagrożenie, które mają przynieść piekielnemu królestwu Adam i Ewa, zły duch wie bowiem dobrze, że potomek Adama, Chrystus, zniszczy jego królestwo⁵². Po opisanu sceny kuszenia i upadku pierwszych rodziców Mawer ukazuje scenę narady Trójcy Świętej. Podczas jej trwania padają najważniejsze doktrynalne twierdzenia z luteranckiej nauki o odkupieniu. W ujęciu Mawera to Bóg Ojciec, szukając sposobu uratowania ludzi, zwraca się o pomoc do Syna⁵³. Wówczas Syn Boży zgadza się z wolą Ojca i oddaje siebie samego na dobrowolną ofiarę, a przy tym (zmieniając treść biblijnego pierwowzoru) tutaj to On sam, objawiając się Adamowi i Ewie, zapowiada swoje narodziny, mękę, śmierć i zmartwychwstanie oraz zwycięstwo nad piekłem⁵⁴. W tej scenie najważniejszy jest przekaz doktrynalny ukierunkowany na objaśnienie luteranckiej nauki o odkupieniu. Rozmowę osób boskich autor kończy zapewnieniem, że była to decyzja całej Trójcy Świętej⁵⁵. Istotną rolę odgrywa obraz Boga jako łaskawego i miłosiernego Ojca, litującego się nad grzesznikami. Występuje on dość rzadko w poezji protestanckiej, częściej bowiem autorzy kreują raczej wizję Boga Ojca surowego, a całą inicjatywę wyrwania ludzi z rąk Szatana przekazują Synowi Bożemu: okazuje on współczucie grzesznikom i prosi surowego Ojca, by ocalił ich przed piekłem w zamian za Jego ofiarę. Oba ujęcia służą jednemu celowi – podkreśleniu dwóch podstawowych zasad luteranckich: *sola gratia, solus Christus*. Czytelnika przekonuje się, że to Bóg-Ojciec i Syn Boży podejmują decyzję o ratowaniu upadłych ludzi i tylko dzięki ofierze Chrystusa, a nie zasługom czy pośrednictwu kapłanów, człowiek uzyskuje zbawienie. Warto ponadto podkreślić, że osoba Szatana doprowadzającego ludzi do upadku uosabia również papieża, który, zdaniem autora, neguje fakt zbawienia tylko w Chrystusie i ze swoimi zwolennikami przeciwstawia się małżeństwu człowieka (chodzi oczywiście o celibat kapłanów). Do takiej interpretacji skłaniają zresztą bezpośrednie nawiązania do walki wyznaniowej z katolicyzmem (np. „Non tibi papatus domata falsa canam”⁵⁶), np. w końcowej części poematu, gdzie Thomas Mawer opisuje zejście Chrystusa do piekieł⁵⁷, a następnie walkę z Szatanem i piekłem, wyraźnie widać

⁵² Ibidem, k. B4ver.–B5rec.

⁵³ Ibidem, k. B7ver.

⁵⁴ Ibidem, k. B8rec.–B8ver.

⁵⁵ Ibidem, k. B8ver.

⁵⁶ Ibidem, k. B1ver.

⁵⁷ Ibidem, k. E2rec.

alegorię do współczesności i walki dobrego wyznania (luterkańskiego) ze złym (katolickim)⁵⁸. Przerażony Szatan, nazwany Plutonem, wygłasza płomienną przemowę do mieszkańców piekła i nakazuje im bronić podziemnego królestwa. Straszy ich przy tym, że dostaną się pod srogie jarzmo satrapy, którym jest Galilejczyk Jezus, Zbawiciel, zapowiedziany przez proroków jako pogromca piekła⁵⁹. Zachęca ich do walki i obiecuje nagrodę za zwycięstwo⁶⁰. Wtedy jednak rozbrzmiewa wszechpotężny głos Boga, który nakazuje bramom piekieł, aby się otwały i który sprawia, że wszystkie piekielne siły muszą ustąpić⁶¹. Poeta sparafrazował tu wersety 7–10 Psalmu 24. Dochodzi też do osobistej walki Chrystusa z Szatanem, a upadek bestii po zwycięstwie Chrystusa jest równoznaczny z upadkiem papieżstwa:

Romanae, sequiutur mortem, lapsus ipse cathedrae,
 Bestia quae nomen Pontificale tenet.
 Tempora triplicibus cuius sunt cincta coronis,
 Et spinis nexum, qui diadema gerit.
 Ipsius abraso capitis de vertice pendent.
 Eumenides laniant huius et ungue genas.
 Post papam veniunt maledicta catharmata mundi
 Veste cucullata rasaqu[e] monstra, lupi.
 Hanc seriem tandem vastator Turca secutus,
 Sub praesens Christi cogitur ire iugum.
 Ordine digestos omnes recitabo nec hostes,
 Damnati poenas qui subiere graves⁶².

Po zwycięstwie Chrystus przybywa do otchłani, gdzie spotyka Adama, który staje się świadkiem wypełnienia Bożej obietnicy. Wątek spotkania z Adamem jest tu ważnym elementem kompozycyjnym i merytorycznym. To spotkanie spina bowiem całą historię zbawienia niczym kłamra – obietnica złożona Adamowi wypełniła się. To dość nietypowy obraz, z reguły bowiem autorzy przedstawiali tę scenę dość ogólnikowo i niejasno, unikając opisów spotkania z duszami czyścicowymi. Mawer zdecydował się na ten zabieg, umieszczając ten tłum na wzór zmarłych oglądanych w podziemiu przez Eneasza. W innych interpretacjach o zstąpieniu Chrystusa do piekieł autorzy opisują tylko potwory piekielne, wyobrażone za pomocą mitologicznych metafor,

⁵⁸ Ibidem, k. E2ver.

⁵⁹ Ibidem, k. E3rec.

⁶⁰ Ibidem, k. E3ver.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem, k. E8ver.

ludzie zaś, których Chrystus wybawił, są tylko wzmiankowani albo całkowicie pomijani.

Caspar Pridmann (1537–1598)

Do grona uczniów Melanchtona zaliczał się również Caspar Pridmann, pionier luteranńskiej poezji humanistycznej w rodzinnym Głogowie⁶³. Na listę studentów Akademii Wittenberskiej wpisał się 2 października 1556 r. Następnie (1558–1560) studiował w Wiedniu, gdzie w 1560 r. uzyskał stopień magistra. Przez krótki czas (1561–1562) był rektorem szkoły luteranńskiej w Kożuchowie, a w latach 1564–1573 konrektorem tejże szkoły, za rektoratu Joannesa Ferinariusza. Z kolei od 1566 r. był już kierownikiem szkoły luteranńskiej w Głogowie⁶⁴. Ciekawy jest fakt, że Rada Miejska, powołując Pridmanna na stanowisko kierownika szkoły, wyznaczyła na użytek szkolny jedną z piwnic

⁶³ Na temat Caspara Pridmanna i wskazówek bibliograficznych zob.: J. H. Cunradus, op. cit., s. 222; M. Hanke, *Vratislavienses Eruditionis Propagatores, Id est Vratislaviensium Scholarum Præsides, Inspectores, Rectores, Professores, Praeceptores; Tabulis Chronologicis comprehensi, [...] Cum Annotationibus & tribus Indicibus*, Vratislaviae 1767, Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, Halle, sygn. Ga.4114, s. 65–66, 119; S. J. Ehrhardt, *Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens*, Th. 1, Liegnitz 1780, s. 106; J. Soffner, *Geschichte der Reformation in Schlesien*, Breslau 1886, s. 298, 300; G. Förstern, *Analecta Freystädtensia oder Freystädtische Chronica*, Lissa 1751, Th. 3, par. 176, s. 346; G. Bauch, *Geschichte des Breslauer Schulwesens in der Zeit der Reformation*, Breslau 1911 (Codex Diplomaticus Silesiae, t. 26), s. 319–325; D. Dolański, *Najspokojniejszy Kościół. Reformacja XVI wieku w księstwie głogowskim*, Zielona Góra 1998, s. 61, 63, 103.

⁶⁴ Niektóre źródła podają, że dopiero w 1573 r. został pierwszym rektorem gimnazjum w Głogowie, ale jego publikacje potwierdzają, iż pracę nauczyciela w Głogowie podjął już dużo wcześniej. Jak bowiem wskazują same tytuły, były one przez niego recytowane w głogowskiej szkole i na jej potrzeby pisane. On sam w 1566 r. podpisywał się jako moderator szkoły w Głogowie, w 1568 r. określał się już jako *ludiliterarii Glogoviensis rector*, czyli rektor szkoły elementarnej. Natomiast w 1573 r., od kiedy datuje się jego rektorskie urzędowanie w Głogowie, określił się rektorem studiów chłopięcych w Głogowie; zob. C. Pridmann, *Carmen de morte et resurrectione Iesu Christi in schola Glogovensi recitatum. Illustri et Magnifico Domino, Domino Stanislao, Comiti et Domino a Gorka, Capitaneo in Busko et Kolo et Domino Regalim in Gnesna, Uszcze, Pila, Moschina etc. Dicitum autore*, Gorlicii 1566, KUL, sygn. XVI. 534; idem, *Carmen Sapphicum de puero Iesu in Schola Glogoviense[!] recitatum [...]*, Lipsiae 1566; idem, *Carmen de veteri et nova Pentecoste in schola Glogoviensi recitatum*, Lipsiae 1568, KUL, sygn. XVI. 541; idem, *Ecloga de puero Iesu scripta a Casparo Pridmanno Glogoviensi gubernante studia pueritiae in urbe Glogoviensi*, Witebergae 1573, BUWr, sygn. 532323.

miejskiej gospody, należącej do ratusza⁶⁵. Początkowo pisał więc dla garstki uczniów, którzy po skończeniu nauki elementarnej mogli udać się do szkół na wyższym poziomie, np. w Złotorzy, Wrocławiu, Brzegu. Niewątpliwie uzyskanie tych zaszczytnych funkcji zarówno w Koźuchowie, jak i Głogowie było możliwe dzięki studiom poety w Wittenberdze oraz dobrej znajomości z przyjaciółmi Melanchtona – Joachimem Cureusem i Janem Cratonem⁶⁶.

Powstała w okresie studiów wiedeńskich pieśń Pridmanna pt. *Carmen hexametrum bucolicum* (1560)⁶⁷ ma formę rozmowy Thyrsisa i Korydona, którzy zimową porą ogrzewają się przy ognisku i prowadzą pasterskie *colloquia sacra*. Jest to nawiązanie do IV bukoliki Wergiliusza, pojawia się tam motyw „złotego wieku” w kontekście narodzin Mesjasza. Autor czyni tu zapewne aluzję do wydarzeń politycznych po pokoju augsburskim (25 września 1555 r.). Uwzględniając to, że od 1553 r. na rzecz zjednoczenia protestantów intensywnie działał przyjaciel Melanchtona, Jan Łaski⁶⁸, a gorącym zwolennikiem zjednoczenia był też sam Filip, można przypuszczać, że właśnie na zlecenie tych reformatorów Pridmann napisał wzmiankowany utwór. Warto ponadto zaznaczyć, że bukolika została ułożona⁶⁹ podczas obrad soboru trydenckiego (1545–1563), a podjęte na nim działania protestanci traktowali jako zagrożenie, wymagające od nich zjednoczenia

⁶⁵ J. Blaschke, *Geschichte der Stadt Glogau und des Glogauer Landes*, Glogau 1913, s. 203; D. Dolański, op. cit., s. 63.

⁶⁶ Jak podaje D. Dolański (idem, op. cit., s. 63), za nominacją Pridmanna na rektora szkoły głogowskiej w 1573 r. stał prawdopodobnie Joachim Cureus, a biorąc pod uwagę, że Pridmann publikował szkolne utwory już w 1560 r. (od 1566 r. zaś głównie na potrzeby tej szkoły), widać wyraźnie, że od dawna był przeznaczony na to stanowisko. Jego ustosunkowana pozycja i skuteczność dydaktyczna w Koźuchowie i Głogowie zostały później docenione – otrzymał dobrą posadę we Wrocławiu, gdzie od 29 V 1578 r. do swojej śmierci (8 VIII 1598) był moderatorem w szkole św. Magdaleny. Niestety z okresu wrocławskiego nie zachowały się opublikowane utwory o biblijnej tematyce, choć do pisania takowych przyrzucał swoich uczniów, o czym wspomina Ulrich Schober; zob. idem, *Poematum libri III*, Thorunii 1592, k. A3rec.; za: S. Tync, *Z życia patrycjatu wrocławskiego w dobie renesansu*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 8, 1953, s. 93–94.

⁶⁷ C. Pridmann, *Carmen hexametrum bucolicum in natalem Iesu Christi*, Vienna 1560, BUWr, sygn. 355359.

⁶⁸ H. Kowalska, *Łaski Jan (Joannes a Lasco)*, PSB, 18, 1973, s. 242–243.

⁶⁹ Publikacja ukazała się prawdopodobnie na początku 1560 r., to jest przed śmiercią Melanchtona, gdyż nie wspomina o jego śmierci. Dotyczyła więc Bożego Narodzenia roku 1559.

sił. Wezwanie do połączenia sił jest w tekście dość wyraźnie wyeksponowane. Symbolizuje je już sama rozmowa skromnych pasterzy, utożsamianych w poezji protestanckiej z wyznawcami „ubogiego Kościoła”.

Korydon proponuje Thyrsisowi połączenie stad i wspólną rozmowę przy ognisku:

Lungite vos niveis vicini Thyrsidis agnis,
Lungite sic iunctis fiet grex omnibus unus.
Conunctis etiam gregibus metuenda luporum
Est minus in campis rabies at vulnera saepe
Dispersi sensere greges hostilia nostri⁷⁰.

Połączenie stad zapewni, według autora, ochronę przed drapieżnymi wilkami (tutaj symbolami strony katolickiej). Ognisko oznacza miłość, jedność, bezpieczeństwo i zgodę. By zaś nie było żadnych wątpliwości, kto jest wrogiem, Korydon mówi o ciągłych wojnach prowokowanych przez papieża:

Quis precor amissi non norit tempora Regni,
Quod cum Pontifices ferro defendere vellent
Regnandi studio, quos non movere tumultus?
Haec res saepe meis fuit exitiosa capellis;
Saepe etiam nostros crudeli pectore miles
Et vastavit agros et vulnera multa minatus⁷¹.

Na końcu chór anielski głosi chwałę Boga Ojca, który zesłał obiecane Mesjasza, jednocześnie wzywając do zgody i jedności braterskiej:

Uniat humanas concordi foedere mentes
Aeternum pacis studium, fraternaque verus
Pectora iungat amor, partes Concordia primas
Obtineat, veluti vero dilexit amore
Sancta Dei soboles mortalia pectora Christus [– –]
Nam cum nulla prius duris pax ossibus esset,
Et vix languentis fruerentur munere vitae,
in variis morbis, vario discrimine rerum:
nunc pater aeternus coeli terraeque Monarcha,
Deplorata videns quid sint exilia, Christum
Esse Redemptorem voluit, LYTRON quia nemo
Aequivalens potuit delictis solvere tantis⁷².

⁷⁰ C. Pridmann, *Carmen hexametrum*, k. A2rec.

⁷¹ Ibidem, k. A3rec.

⁷² Ibidem, k. A4rec.

Utwór Pridmanna wyraźnie odzwierciedla obawy przed ewentualnym wzmocnieniem strony katolickiej i wynikające z nich pragnienie zgody między protestantami, których zjednoczyć miała nauka Lutra o usprawiedliwieniu. Symbolizowało ją w wierszu greckie słowo *lytron*, wyrażające w podstawowym znaczeniu Ofiarę Chrystusa. Temat Bożego Narodzenia jest tu więc raczej tłem i pretekstem do poruszenia ówczesnych problemów protestanckiego Kościoła.

Natomiast w *Carmen de morte et resurrectione Iesu Christi* (1566) Pridmann opisuje ze szczegółami ostatnie dni życia Chrystusa. Przedstawia go jako herosa, podkreśla majestat i bohaterstwo. Pojawia się też tutaj wątek zejścia do piekieł (znany z Ewangelii Nikodema) i wskrzeszenia umarłych, którzy następnie pojawili się w ojczyźnie Jezusa. Wśród towarzyszących Jezusowi i wskrzeszonych z piekielnych czeluści jest Ewa – pierwsza matka. Po wskrzeszeniu spotyka ona Maryję i opowiada Chrystusowi oraz Jego rodzicielce historię swojego upadku. Od momentu popełnienia grzechu, jak twierdzi, trwała w nadziei na przyjście Zbawiciela, który pokona Szatana. Bije się w piersi i woła, że to na niej spoczywa cała wina za upadek ludzi. Jezus pociesza ją – to On, jako jej potomek, zwyciężył piekło i wykupił ludzi od wiecznej śmierci. Maryja poucza, że każdy, kto upadnie, może prosić Zbawiciela o łaskę i ten nie odmówi jej żadnemu grzesznikowi. Ewa wzywa, by ludzie posłuchali matki Jezusa i nawrócili się. Wydaje się, że wątek rozmowy Ewy z Matką Bożą został tutaj wprowadzony do wzmocnienia siły argumentacji luteranńskiej zasady *solus Christus* w środowisku katolickim. Pamiętajmy, że utwór ten Pridmann dedykuje Górcze, a więc był on skierowany do Polaków, przywiązanych przecież do kultu maryjnego. Osoba Matki Bożej służy więc tutaj głoszeniu misji zbawczej Syna Bożego, ale w myśl doktryny o usprawiedliwieniu. Autor interpretuje wydarzenia biblijne w sposób swobodny i odmienny od kanonicznego przekazu (pojawiają się wątki apokryficzne), jak np. nawrócenie rzymskich żołnierzy, z których autor zdejmuje odpowiedzialność i winę za śmierć Chrystusa. Podobnie usprawiedliwia samego Piłata (ewidentny wpływ Ewangelii Nikodema), obciążając odpowiedzialnością przede wszystkim żydowskich kapłanów, którzy mają stanowić analogię do kapłanów katolickich. Narracja jest ukierunkowana w taki sposób, by podkreślić motywy ich działania, a zwłaszcza obawę przed utratą władzy nad ludem i nową religią, głoszoną przez Chrystusa. Oto znamienne fragmenty wypowiedzi kapłanów oskarżających Jezusa o kłamstwo:

Quid sibi vult novus iste Deum mentitus Iesus?
 Germen mentitus coelo se ducere ab alto?
 Non Deus est illi genitor, fabrilia tractans
 Est illi pater, obscurus, quae lumina captat?
 Quas imposturas hominum diffundit in ora?
 Quam nostros per agros, quam nostra per oppida famam
 Captat?⁷³

Zarzucają mu, że ośmiela się szerzyć wśród ludu nową religię bez ich zgody:

Non miser in populo certare veretur
 Religione nova gaudens sine numine nostro?⁷⁴

Nakazują, by nie stał im na drodze i nie uważał się za lepszego od nich, ponieważ to oni decydują o dogmatach i z woli Bożej posiadają świątynie:

Principiis obstare iuvat, te magne magister
 Maiores nos esse puta, nos sacra tenemus
 Dogmata, nos templum regimus, quod numinis alti
 Nobis forte datum est, tractes fabrilia fabri
 Filius et vivas patriae non degener artis⁷⁵.

Ponadto warto zaznaczyć, że autor bardzo często stosuje słowo *pontifex* w odniesieniu do kapłanów, którzy wydali Jezusa na śmierć: „fraudemque dolique pontificum, pontifici scelerum, pontificum scelera”. Wielokrotnie powtarzana fraza: „pontificum scelera et fraudes” ma wzbudzić w czytelnikach skojarzenie z papieżem i duchownymi katolickimi, przekonać o „zbrodniach wszystkich kapłanów” i podważyć ich autorytet. W ten sposób autor pokazuje, że podobnie jak żydowski kapłani dla ochrony swych interesów chcieli zgładzić Jezusa, tak teraz kapłani katoliccy walczą o obronę swoich wpływów. Pozostaje pytanie, dlaczego autor nie wyraził oskarżenia wprost? Być może dlatego, że niedopowiedziane aluzje łatwiej trafiły na podatny grunt u odpowiednio ukierunkowanego odbiorcy. W ten sposób czytelnik wprawdzie sam wyciągał wnioski, myśl jego jednak szła w ściśle wytyczonym kierunku i zgodnie z oczekiwaniami mentora. Niewątpliwie jest to poemat skierowany nie tylko do współwyznawców,

⁷³ Ibidem, k. A3ver.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Ibidem.

ale nastawiony też na ekspansję wyznania luterańskiego w miejscach dominacji katolików.

Laurentius Fabricius (1539–1577)

19 lipca 1558 r. na uniwersytet w Wittenberdze wpisał się młody Laurentius Fabricius Raudensis⁷⁶. Prawdopodobnie w latach 1553–1557 uczył się w szkole św. Elżbiety. To zapewne podczas nauki w *Elisabetanum* Fabricius zetknął się z późniejszymi mecenasami: Mikołajem i Tomaszem Rehdigerami oraz Janem Morenbergiem, zwierzchnikiem szkoły elżbietańskiej. Ten protektorat na zawsze określił drogę życiową Fabriciusa – działalność na rzecz luteranizmu popieranego przez wrocławskich możnowładców. To oni umożliwili ubogiemu uczniowi rozpoczęcie nauki w Wittenberdze. Prawdopodobnie z 1558 r. pochodzi *Historia diluuii Noae*⁷⁷, dedykowana Tomaszowi Rehdigerowi, który w tym czasie studiował w Wittenberdze. Pod koniec studiów Fabricius opublikował *Carmen de passione Domini nostri Iesu Christi*⁷⁸,

⁷⁶ Na temat Laurentiusa Fabriciusa oraz wskazówek bibliograficznych zob.: R. Curicke, *Der Stadt Dantzig historische Beschreibung: worinnen von dero Ursprung, Situation, Regierungs-Art, geführten Kriegen, Religions- und Kirchen-Wesen ausführlich gehandelt wird*, Amsterdam–Danzig 1687, BK, sygn. 4505b. adl. 1, 2°, s. 323; L. Rhesa, *Kurzgefasste Nachrichten von allen seit der Reformation an den evangelischen Kirchen Westpreussens angestellten Predigern*, Königsberg 1834, s. 41; A. Charitius, *De viris eruditiss Gedani ortis, speciatim in iis qui scriptis inclaruerunt*, Vittembergae 1715, BK, sygn. 11542, s. 51–52 (przyp.); E. Praetorius, *Danziger Lehrer Gedächtniß, bestehend in einem richtigen Verzeichniß der Evangelischen Prediger in der Stadt und auf dem Lande*, Danzig–Leipzig 1760, s. 5; H. Freytag, *Die Beziehungen Danzigs zu Wittenberg in der Zeit der Reformation*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, 38, 1898, s. 127; idem, *Die Preussen auf der Universität Wittenberg und die nichtpreussischen Schüler Wittenbergs in Preussen von 1502 bis 1602*, Leipzig 1903, s. 106; A. Modlińska-Piekarz, *Votum Davidicum. Poetyckie parafrazy psalmów w języku łacińskim w XVI i XVII wieku*, Lublin 2009, passim; eadem, *Fabricius Raudensis Silesius, Laurentius*, w: *Słownik pisarzy śląskich*, t. 3, red. J. Lyszczyna, D. Rott, Katowice 2010, s. 26–32.

⁷⁷ L. Fabricius, *Historia diluuii Noae elegiaco carmine reddita et dedicata nobili eruditione et virtute praestanti iuveni Domino Thomae Redingero Wratislaviensi, Domino et Maecenati suo omni pietate et observantia colendo a Laurentio Fabricio Elisio*, [b.d. i m.w.], BUWr, sygn. 507706. Niestety na karcie tytułowej brak daty i miejsca wydania, ale winiętka jest identyczna z drukami wydanymi w Wittenberdze w 1558 r., w drukarni Laurentiusa Schwencka; por. np. Z. Praetorius, *Liber Christiados*, Witebergae: excudebat Laurentius Schwenk, 1558, KUL, sygn. Ł. 113 adl.

⁷⁸ L. Fabricius, *Carmen de passione Domini nostri Iesu Christi scriptum ad Nicolaum Redingerum Senatorem Incltyae Reipublicae Vratislaviensis, Dominum & Mecoenam*

ofiarowaną z kolei Mikołajowi Rehdigerowi. W 1561 r. wydał we Wrocławiu, na użytek, jak się zdaje, rodzimej szkoły, *Canticum Cantorum Salomonis et Threni Hieremiae prophetae elegiaco carmine*⁷⁹. Kilka ważnych szczegółów biograficznych zawiera zamieszczona tam elegia dedykowana Adamowi Siberowi, sławnemu humaniście i poecie luterańskiemu z otoczenia Filipa Melanchtona, Georgiusa Fabriciusa i Jacoba Myliususa. Fabricius wyznaje w niej z wielką dumą, że słuchał wykładów Melanchtona i wspomina jego pogrzeb:

Discipulus quando flumen ad Albis eram
Audirem[ue] pium cygnea voce Philippum
Tharsensis doctos explicuisse libros.
Fusus Pegasides cecinere sorores,
Pulchricomae Charites, Pallas, Apollo, Heli[ades]⁸⁰.

Wkrótce po wydaniu tej publikacji Fabricius musiał opuścić Wrocław, gdyż 9 sierpnia 1561 r. immatrykulował się na królewskiej Albertynie⁸¹. Jako student (w 1562) wydrukował tam parafrazę Psalmu 37 (napisaną dystychem elegijnym) i Psalmu 39 (napisaną jedenastozgłoskowcem falecejskim)⁸². Na ten sam rok przypada publikacja innych parafraz psalmicznych, obejmująca interpretację poetycką 15 psalmów tzw. gradualnych (120/119–134/133)⁸³, czyli pieśni opiewających wejście pielgrzymów do świątyni. Fabricius dedykował je księciu seniorowi Albrechtowi Hohenzollernowi, co poświadcza, że przebywał jakiś czas na jego dworze, a książę, jak informuje sam autor, był jego mecenasem. Zarówno w parafrazach psalmicznych⁸⁴, jak

suum, Vitebergae 1559, Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel, sygn. A 58.1 Poet. /9.

⁷⁹ Idem, *Canticum Cantorum Salomonis et Threni Hieremiae prophetae*, Vratislaviae 1561, BUWr, sygn. 382758.

⁸⁰ Idem, *Elegia ad clarissimum virum et poetam rarissimum Dominum Adamum Siberum scholae Grimmensis Rectorem*, w: ibidem, k. D3ver.

⁸¹ *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse der Albertus-Universität zu Königsberg in Preußen 1544–1829*, hrsg. von G. Erler, Bd. 1, Leipzig 1910, s. 29.

⁸² L. Fabricius, *Psalmus XXXVII Noli aemulari in malignantibus etc. carmine elegiaco et Psalmus XXXIX Dixi: custodiam vias meas carmine phalaecio compositi a Laurentio Fabricio Raudensi Silesio*, Regiomonti Borussiae 1562, BUWr, sygn. 535643, 533404.

⁸³ Idem, *Psalmi quindecim qui cantica graduum dicuntur variis carminum generibus redditi*, Regiomonti Borussiae 1562, Książnica Kopernikańska w Toruniu, sygn. B.4° 27 adl. 20.

⁸⁴ A. Modlińska-Piekarz, *Votum Davidicum*, s. 139–156.

i w pozostałych utworach religijnych Fabriciusa⁸⁵ pobrzmiewają echa walki wyznaniowej oraz aluzje polityczne. Na szczególną uwagę zasługują jednak biblijny epos zatytułowany *Adamus* (Królewiec 1566)⁸⁶. Autor poświęcił go Gotthardowi Kettlerowi z okazji jego ślubu z Anną Meklemburską (24 II 1566)⁸⁷. Z treści utworu wynika, że widział on dwór księcia kurlandzkiego w Mitawie, musiał więc być gościem na uroczystościach weselnych, zapewne w orszaku księcia Albrechta. Fakt ten ma kluczowe znaczenie dla właściwej interpretacji tego utworu. Fabricius podkreśla okoliczność tych niezwykłych zaślubin i życzy młodej parze liczne potomstwo, które będzie panowało, broniąc prawowitych mieszkańców Kurlandii przed zewnętrznymi wrogami: Szwedami i Moskwą. Według poety książę unika „błędu papieżstwa”, za taki uważa bowiem nauczanie o konieczności dobrych uczynków jako niezbędnych do zbawienia, co stoi w sprzeczności z pokładaniem nadziei w zbawienie przyniesione tylko przez Chrystusa:

Sic nitet historias inter descriptio lapsus
 Quem tacita serpens fraude fefellit Adae.
 Horribilem pandit malesani criminis ortum,
 Quod sit iter quod nos ducat ad astra docet.
 Impia subvertit Romani regna papatus
 Et meritis robur detrahit omne bonis.
 Et iubet innocua Christi sperare salutem,
 Morte, licet renuat credere vana caro⁸⁸.

Sądząc z kontekstu historycznego, autor wyraźnie podważa tutaj również sens życia w zakonie i celibacie. Dlatego ze słów poety należałoby wnioskować, że Gotthard i Anna, zaślubieni zgodnie z Bożą wolą, zostaną obdarzeni potomstwem i rozpoczną, mimo sprzeciwu papieża, nową dynastię książęcą:

⁸⁵ Inne utwory poety: L. Fabricius, *Elegia de discrimine sacerdotum Veteris Summi Sacerdotis Novi Testamenti ex Epistola ad Hebraeos Laurentii Fabricii Raudensis Silesii*, Regiomonti Borussiae 1562, Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel, sygn. A: 254.20 Quod. 112; idem, *Elegia in natalem Iesu Christi Filii Dei et Mariae Virginis Salvatoris nostri*, Regiomonti Borussiae 1563, BUWr, sygn. 533088; idem, *Collatio Paschatis Veteris et Novi Testamenti carmine composita*, Regiomonti Borussiae 1567, Książnica Kopernikańska w Toruniu, sygn. B. 4° 27 adl. 13.

⁸⁶ Idem, *Adamus*, Regiomonti Borussiae 1566, Książnica Kopernikańska w Toruniu, sygn. B. 4027 adl. 3.

⁸⁷ Ibidem, k. A2ver.

⁸⁸ Ibidem, k. A2rec.

Sic tua te faciat numerosa prole parentem
Megalburgi semine creta Ducum,
Inclyta quos magnis virtus heroibus aequat,
Horrifero bello pacificaque toga.
Et genitrix Sponae est regali sanguine nata,
Nam pia Teutonici neptis Achillis erat⁸⁹.

Biorąc pod uwagę powyższe fakty, łatwo można się domyślić, dlaczego Fabricius już w samym poemacie, obszerniej niż w biblijnym pierwowzorze, uzasadnia stworzenie kobiety i skupia się na jej roli w życiu mężczyzny⁹⁰. W ten sposób tłumaczy i uzasadnia zerwanie przez księcia Gottharda zakonnych ślubów czystości na rzecz zawarcia związku małżeńskiego z Anną Meklemburską. Odniesienie do tego wydarzenia nie jest nadinterpretacją, skoro właśnie na tę okoliczność Fabricius napisał swój poemat, o czym wyraźnie informuje w cytowanym wyżej utworze dedykacyjnym. Poeta wyraźnie tutaj ten czyn usprawiedliwia. Dowodzi, że życie samotne jest smutne, pozbawione uroku, nie waha się nawet nawiązać do kwestii obcowania cielesnego. Kobieta ma być także pomocą w codziennych troskach i problemach (a przecież w raju pierwsi ludzie przed popełnieniem grzechu mieć ich nie mogli). Jest to zatem wyraźne nawiązanie do decyzji księcia, zgodne zresztą z myślą samego ojca reformacji Marcina Lutra, który uzasadniał, że cielesne potrzeby determinują życie człowieka i nie można z nich rezygnować, ponieważ za przyczyną związku z kobietą mężczyzna może też doczekać się chlubnego potomstwa i przedłużyć swój ród. Tak jest też u Fabriciusa. Bardzo drobiazgowo opisuje on, jak Adam pogrąża się w spokojnym śnie i w tym czasie Bóg wyciąga z jego ciała jedno żebro, po czym bezboleśnie w sposób cudowny wypełnia to miejsce ciałem. Z tego żebra, wolą i mocą Bożego słowa, została stworzona kobieta. Poeta malowniczo, lecz zgodnie z obowiązującą konwencją, opisuje jej niezwykłą urodę. Dodaje przy tym wątek jej zadziwienia otaczającym światem, który widzi po raz pierwszy. Tego elementu w opisie biblijnym nie ma, ale dla poety logicznym było, że stworzona kobieta, znalazłszy się w raju, musiała z podziwem przyglądać się roślinom i zwierzętom. Fabricius uwspółcześnia i indywidualizuje ten wątek, przyrównując zachwyt Ewy do tego, jaki czuje ktoś, kto pierwszy raz ogląda książęcy dwór, złocone dachy, obrazy i kobierce. Niewątpliwie nawiązuje do osobistego podziwu nad

⁸⁹ Ibidem, k. A2ver.

⁹⁰ Ibidem, k. A4ver.

bogactwem dworu księcia Gottharda, gdy ubogi poeta zobaczył go po raz pierwszy. Kolejna amplifikacja służy potrzebie chwili, uzasadnia bowiem sens życia w związku małżeńskim. Poeta tłumaczy decyzję księcia o rezygnacji z celibatu za pomocą argumentu zaczerpniętego z biblijnej historii stworzenia. Na jej podstawie autor wywodzi, że Bóg nie chciał, by Adam był samotny i nie miał potomstwa, nie waha się też czynić aluzji do cielesnego obcowania⁹¹. Fabricius podkreśla, że mężczyzna i kobieta tworzą między sobą wielkie i czyste przymierze dzięki Bożej woli. Bóg sam stworzył święty związek kobiety i mężczyzny, i uznał, że jest to miłość dobra i czysta, choć oprócz więzi duchowej ludzie zostali stworzeni także do więzi cielesnej. Niewątpliwie możliwość rozmnażania się ofiarowana przez Boga człowiekowi jest tu przedstawiona jako największy dar i tego właśnie daru pozazdrości mu Szatan. Odpowiedzią na ów dar jest mowa dziękczynna Adama, w której, poza słowami znanymi z tekstu biblijnego, pierwszy mężczyzna dodatkowo podkreśla znaczenie związku małżeńskiego oraz jego czystość i świętość. Wszystko to oczywiście ma w czytelniku budzić proste skojarzenie, że związek Adama i Ewy jest święty i czysty, bo do małżeństwa Bóg stworzył kobietę i mężczyznę. Adam kieruje też do swojej małżonki słowa, które przypominają te wypowiedziane przez ówczesnych nowożeńców przy ceremoniach ślubnych⁹². Na potrzeby tych niezwykle zaślubin byłego mistrza zakonu Fabricius do historii pierwszych ludzi wprowadza też wątek buntu Lucyfera, który sprzeciwia się Bogu nie tylko z tego powodu, że człowiek stał się jedynym, nieśmiertelnym potomkiem Stwórcy (*aeterna soboles*), ale głównie z tej przyczyny, że może mieć coś, czego nawet najpotężniejszy i najmądrzejszy anioł w niebie mieć nie może: dom, żonę i dzieci. Świadomość tego faktu doprowadziła Szatana do szaleńczego ataku wściekłości. Potencjalne potomstwo Adama i Ewy jest głównym przedmiotem zazdrości tego, który nie zna i nie może zaznać daru rodzicielstwa. Należy domniemywać, że autor miał tu na myśli przede wszystkim papieża⁹³. Lucyfer jako wróg ludzkiego małżeństwa uosabia tu niewątpliwie głos sprzeciwu katolickiego Kościoła (z ówczesnym

⁹¹ Ibidem, k. B2rec.

⁹² Ibidem, k. B3rec.

⁹³ Wskazówką niebudzącą wątpliwości co do takiej interpretacji jest cytowany wyżej wiersz dedykacyjny. Przykład ten pokazuje, że często utwór właściwy jest silnie powiązany z poprzedzającą go dedykacją, czy to prozaiczną, czy poetycką, która pełni często funkcje prologu objaśniającego kontekst znaczeniowy utworu.

papieżem Piušem V na czele) na wieść, że Gotthard Kettler, ostatni wielki mistrz zakonu kawalerów mieczowych, dokonał sekularyzacji zakonu, przeszedł na luteranizm i zawarł związek małżeński z Anną Meklemburską. Jest w tym wywodzie Fabriciusa nie tylko quasi-apokryficzny obraz buntu aniołów, mający ubarwić poemat, lecz i pewnego rodzaju polityczna obelga wobec głowy Kościoła katolickiego, jakoby papież, sprzeciwiając się temu związkowi, kierował się zazdrością o związek cielesny i potomstwo, gdyż sam jest tego dobra pozbawiony. Ponadto w tej argumentacji zawiera się zachęta dla innych kapłanów katolickich, by porzucali celibat. Można wnioskować, że autor, idąc za naukami Lutera, traktuje wstrzeźliwość kapłanów i zakonników jako rzecz nienaturalną i złą (niezgodną z wolą Boga), gdyż budzi olbrzymią namiętność i prowadzi do grzechu poza małżeństwem. Przekonany zapewne argumentacją ojca reformacji, śląski poeta dostosował mit o upadku Lucyfera do swojej, służącej potrzebom chwili, wizji. Jest to alegoryczna wizja małżeństwa, od którego miała rozpocząć się nowa luterkańska dynastia władców kurlandzkich. Autor na zasadzie prostych skojarzeń sprytnie tworzy tu quasi-analogię między wydarzeniami biblijnymi a współczesnymi mu: Lucyfer jako wróg małżeństwa uosabia papieża nakazującego duchownym celibat, Adam i Ewa to Gotthard i Anna – kochający Boga i zniewoleni grzechem. Nie muszą się oni jednak obawiać potępienia, gdyż ich winy odkupił sam Chrystus dzięki swej ofierze. Tekst ma charakter okolicznościowy, służy polityce dworu Kettlera, ma na celu ocieplenie jego wizerunku wśród poddanych i uzasadnienie słuszności zmiany wyznania i drogi życiowej. Argument ten można było umiejscowić też w szerszym kontekście i potraktować jako zachętę do zakładania rodziny i unikania celibatu, traktowanego przez luteranów jako zbędne jarzmo, a nie zasługę w oczach Boga. Można też przypuszczać, że wśród adresatów wywodów przekonujących do słuszności małżeństwa zastępującego celibat znaleźli się również zakonnicy niedawno zsekularyzowanego zakonu i duchowni zluteranizowanych kościołów w Inflantach, którzy musieli odnaleźć się w nowej sytuacji jako ludzie świeccy. Utwór otwarcie atakował więc Kościół katolicki. Trzeba mieć też na względzie fakt, że autor służył Albrechtowi Hohenzollernowi i zapewne to on zlecił Fabriciusowi napisanie utworu propagandowego z okazji wydarzenia, które zamierzał wykorzystać do realizacji celów politycznych. Tym bardziej zadziwia przywołanie mitu o buncie Lucyfera. Dzięki niemu nie skonstruowano zwykłej, pospolitej obelgi, lecz wyrafinowaną i przez to skuteczną analogię literacką. Warto

przy tym zaznaczyć, iż chociaż utwór Fabriciusa pisany był z dala od ojczyzny, mógł też spełniać funkcję propagandową na Śląsku przede wszystkim z tego powodu, że służył celom politycznym i wyznaniowym Hohenzollernów, których władza i wpływy sięgały w tym czasie kilku księstw śląskich. Trwała nieustanna walka protestantów z zakonami katolickimi i zapewne podejmowano próby ich zsekularyzowania, także poprzez zachęcanie do zniesienia celibatu. Epos Fabriciusa odkrywa zatem cztery warstwy znaczeniowe opisywanej treści biblijnej. Pierwszą jest interpretacja ajtiologiczna powstania świata i wyjaśnienia przyczyn grzechu, drugą – uniwersalna egzegeza chrześcijańska, następnie interpretacja w duchu luteranśkim, czyli wizja człowieka upadającego i grzesznego, który sam nie może wydobyć się z grzechu, a na koniec interpretacja alegoryczna w odniesieniu do konkretnego wydarzenia politycznego. Poemat spełnia funkcję poetyckiej egzegezy, ale z pewnością jest czymś znacznie więcej niż poetyckim tłumaczeniem i teologiczną interpretacją biblijnego pierwowzoru.

Podsumowanie

Przedstawione powyżej przykłady poetyckiej twórczości śląskich uczniów Melanchtona skłaniają do wysnucia następujących wniosków. Większość wittenberskich studentów posiadających zdolności literackie rozpoczęła karierę dydaktyczną i literacką w określonych miejscach (szkołach, gimnazjach, uniwersytetach i kościołach) na obszarze cesarstwa, Rzeczypospolitej i Prus dzięki rekomendacji samego Melanchtona lub na podstawie samej tylko sławy przynależności do elitarnego grona jego uczniów. Przygotowanie uniwersyteckie pod kierunkiem reformatora wytyczyło tematykę i charakter utworów, a także sposób interpretowania tematów biblijnych. Są to przeważnie dzieła mające na celu taki sposób przedstawienia tematu (nierzadko nawiązującego do Biblii), aby w formie poetyckiej obrazowo unaocznic elementy doktryn protestanckich, takich jak: zasady *sola gratia*, *sola fide*, *solus Christus*, *sola Scriptura*, kult ubóstwa, predestynację. W poezji biblijnej Ślązaków widać silne zaangażowanie w walkę wyznaniową. Najbardziej wyrafinowanym i kunsztownym sposobem wykorzystania treści biblijnej do propagandy wyznaniowej jest niewątpliwie stosowanie figuratywnego przedstawiania określonych wydarzeń i bohaterów biblijnych, poprzez które poeci tworzą quasi-analogie między światem Biblii a światem współczesnym, uwikłanym w wojnę religijną.

Ponadto omawiane teksty nawiązują również do współczesnych wydarzeń politycznych. Z pewnością zabieg prefiguracji biblijnej opiera się na długowiekowej tradycji biblistyki chrześcijańskiej, a ta, jak widać, w poezji śląskich poetów ma także swoje odzwierciedlenie. Ale w sposobie realizacji autorzy posługują się metodami stosowanymi w literaturze – szukają analogii sytuacyjnej, konstruuja krótkie, symboliczne obrazy, mające wspólne lub podobne przesłanie, dobierają odpowiednie słownictwo, którego pole znaczeniowe odpowiada wyrażeniu pożądaných treści. Poeci stosują tu w praktyce starożytną maksymę *verba docent, exempla trahunt*. Gdy takim przykładem jest bohater biblijny i jego dzieje, w domyśle stanowiące trafną analogię do sytuacji, w jakiej w danym czasie znajduje się Kościół luterański i jego wyznawcy, odbiorca z łatwością może się z nią identyfikować i tym samym zostaje „przekierowany” (poprzez zastosowanie tej podsunętej mu analogii) na dokonanie określonego wyboru (tj. opowiedzeniu się po jednej ze stron), co było celem i skutkiem z góry przewidzianym przez autora. Nie zawsze tego rodzaju zabiegi były literacko wartościowe, wiele z nich to dość sztampowe utwory, oparte na popularnych w tym czasie figurach, ale zdarzały się też koncepty zaskakujące i ujmujące artystycznym wyrafinowaniem. Należy do nich utwór Fabriciusa, który pod względem literackim może uchodzić za jeden z bardziej wartościowych poematów epickich tego okresu o upadku pierwszych ludzi. Przedstawiając ten popularny wśród szesnastowiecznych poetów humanistycznych temat, Fabricius zachwyca bogactwem obrazowania, wielowymiarową grą znaczeń i indywidualnym ujęciem problematyki. Warty uwagi jest sposób zaktualizowania treści biblijnej poprzez zastosowanie prefiguracji w postaciach Adama i Ewy, wyobrażających książęcą parę (Gottharda Kettlera i Annę Meklemburską). Dzięki temu biblijny temat zyskuje tutaj wyraźnie dworski koloryt, choć nie brak tu również problematyki teologicznej. Utwór ma ponadto cel polityczny i praktyczny – usprawiedliwia zerwanie przez Kettlera ślubów czystości i zawarcie małżeństwa, można więc powiedzieć, że stanowi dla innych zachętę do podobnych czynów. Niewątpliwie Fabricius napisał go na zlecenie swojego ówczesnego mecenasa – Albrechta Hohenzollerna. Dla księcia pruskiego sekularyzacja zakonu kawalerów mieczowych i rozpoczęcie nowej dynastii protestanckiej było bowiem sukcesem politycznym i religijnym. Nie jest to jedyny przykład, gdy poeci śląscy realizują propagandę polityczną swoich mecenasów. W ich utworach obecne są nie tylko luźne uwagi czy aluzje do aktualnych spraw, czasem bowiem nawet

całą treść dzieła podporządkowano jakiemuś konkretnemu wydarzeniu. Dobrego przykładu dostarcza tutaj ekloga propagująca zjednoczenie protestantów Caspara Pridmanna. Twórczość uczniów Melanchtona służyła często polityce reformatora i współpracujących z nim na niwie politycznej i wyznaniowej protestanckich możnowładców, książąt, magnatów i szlachty, będących często także zwolennikami księcia Albrechta, jego krewnych i sojuszników w księstwach śląskich, Saksonii i Brandenburskiej, Pomorza i Meklemburgii, a także w Rzeczypospolitej, czyli wszędzie tam, gdzie starali się oni pozyskać zwolenników reformacji. Poza *Adamem* Fabriciusa na uwagę zasługuje kilka utworów Joannesa Seckerwitza. Upodobawszy sobie tworzenie rzekomych analogii biblijno-wyznaniowych, osiągnął on mistrzostwo w kreśleniu biblijnych obrazów, które w jego wykonaniu mają odniesienie do wielu różnych zagadnień i często zaskakują niewyobrażalną wręcz pomysłowością. Na uznanie zasługuje kunsztowny koncept stworzenia fikcyjnych listów braci Jakuba i Ezawa, spierających się o prawo do pierwszeństwa i uosabiających w ten sposób dwa walczące ze sobą wyznania, a także kwerela o Łazarzu i bogaczu. Cechuje je indywidualne ujęcie tematu, bogactwo znaczeń, biegłość retoryczna skutkująca siłą perswazji oraz przemawiające do wyobraźni obrazowanie. Niewątpliwie jednak wszyscy omawiani tutaj uczniowie Melanchtona potrafili świadomie i celowo dokonać znaczących przeobrażeń biblijnych treści, aby przystosować je do doktryny wyznaniowej i politycznej swoich mecenasów i patronów.

Bibliografia

Źródła

- A. Charitius, *De viris eruditis Gedani ortis, speciatim in iis qui scriptis inclauerunt*, Vittembergae 1715, BK, sygn. 11542
- J. H. Cunradus, *Silesia Togata*, ed. C. T. Schindlerus, Lignicii 1706, BUWr, sygn. 337104
- R. Curicke, *Der Stadt Dantzig historische Beschreibung: worinnen von dero Ursprung, Situation, Regierungs-Art, geführten Kriegen, Religions- und Kirchen-Wesen außführlich gehandelt wird*, Amsterdam–Danzig 1687, BK, sygn. 4505b. adl. 1, 2°
- L. Fabricius, *Adamus*, Regiomonti Borussiae 1566, Książnica Kopernikańska w Toruniu, sygn. B. 4027 adl. 3
- L. Fabricius, *Canticum Canticorum Salomonis et Threni Hieremiae prophetae*, Vratislaviae 1561, BUWr, sygn. 382758

- L. Fabricius, *Historia diluvii Noae elegiaco carmine reddita et dedicata nobili eruditione et virtute praestanti iuveni Domino Thomae Redingero Wratislaviensi, Domino et Maecenati suo omni pietate et observantia colendo a Laurentio Fabricio Elisio*, [b. m. i druk.] , BUWr, sygn. 507706
- L. Fabricius, *Psalmi quindecim qui cantica graduum dicuntur variis carminum generibus redditi*, Regiomonti Borussiae 1562, Książnica Kopernikańska w Toruniu, sygn. B.4° 27 adl. 20
- L. Fabricius, *Psalmus XXXVII Noli aemulari in malignantibus etc. carmine elegiaco et Psalmus XXXIX Dixi: custodiam vias meas carmine phalaecio compositi a Laurentio Fabricio Raudensi Silesio*, Regiomonti Borussiae 1562, BUWr, sygn. 535643, 533404
- M. Hanke, *Vratislavienses Eruditionis Propagatores: Id est Vratislaviensium Scholarum Praesides, Inspectores, Rectores, Professores, Praeceptores; Tabulis Chronologicis comprehensi [...] Cum Annotationibus & tribus Indicibus*, Vratislaviae 1767, Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, Halle, sygn. Ga.4114
- J. S. Johnius, *Parnassi Silesiaci sive recensionis poetarum Silesiacorum quotquot vel in patria vel in alia etiam lingua musis litarunt centuria I–II*, Vratislaviae 1728–1729, BUWr, sygn. 307200/I–II
- J. Kuchler, *Carmen funebre In obitu[m] illustrissimi principis ac Domini, Domini Alberti Senioris, Marchionis Brandenburgensis, Prussiae, Ste-tinensiu[m], Pomeraniae, Cassubiorum et Sclavorum Ducis, Burgravij Norinbergensis. Rugiae Principis, etc. qui simul cum charissima coniuge sua Domina Anna Maria ex Illustri et veteri Ducum Brunsvicensium familia nata, ex hac mortali vita decessit 13 Calend. Aprilis, Anno aetatis suae 78. Scriptum a Iacobo Cuchlero Hirschbergen[sij] Reipub. Gedanensis Secretario*, Dantisci: excudebat Iacobus Rhode, 1568, BK, sygn. Cim.Qu.2535
- J. Kuchler, *Epicedium in mortem Reverendi et Incomparabilis Viri D. Philippi Melancthonis scriptum Posnaniae a Iacobo Kuchlero Hirschbergensi. Anno 1560. 15 Maij*, BG, sygn. Cf 848 8° adl. 22
- J. Kuchler, *Historia Ioniae Prophetiae carmine elegiaco tractata a Iacobo Cuchlero Hirschbergense. Cui addita sunt alia nonnulla sacri argumenti poemata eodem authore. Anno 1551 scripta Posnaniae: in aula Illustris D. Comitis a Gorca Castellani Posnaniensis*, Regiomonti 1551, BUWr, sygn. 316159; BO, sygn. XVI.O.850
- J. Kuchler, *Historia Ioniae Prophetiae carmine elegiaco tractata per Iacobum Kuchlerum, Incytae Reipublicae Gedanensis Secretarium. Amplissimo Ordini Senatorio Regiae Civitatis Gedaniensis dedicata, anno 1566. Cal Ianuarii. Gedani [1566]*, BG, sygn. Oe 13. 8°, nr 161; BUWr, sygn. 535396
- J. Kuchler, *In Nuptias Illustrissimi Principis Ac Domini, Domini Alberti Marchionis Brandenburgensis [...] Carmen gratulatorium a Iacobo Kuchlero [...] scriptum*, Regiomonti 1550, BG, sygn. Cf 848 8° adl. 5

- M. Luther, *De servo arbitrio [...] ad Erasmum Roterodamum*, Wittembergae 1525, Bayerische Staatsbibliothek, München, sygn. Polem. 1694
- G. Macropedius, *Lazarus Comoedia sacra de Epulone divite et Lazaro mendico, ex Lucae capite 16. desumpta*, Coloniae 1550, Bayerische Staatsbibliothek, München, sygn. Res/P.o.lat. 1687 e
- T. Mawer, *Historia creationis, lapsus et reparationis hominis pio studio elegiaco carmine contexta*, Witebergae 1558, Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, Halle, sygn. 004974 59x
- C. Pridmann, *Carmen de morte et resurrectione Iesu Christi in schola Glogovensi recitatum. Illustri et Magnifico Domino, Domino Stanislao, Comiti et Domino a Gorka, Capitaneo in Busko et Kolo et Domino Regalim in Gnesna, Uscze, Pila, Moschina etc. Dicatum autore*, Gorlicii 1566, KUL, sygn. XVI. 534; BUWr, sygn. 352633
- C. Pridmann, *Carmen hexametrum bucolicum in natalem Iesu Christi*, Vienna 1560, BUWr, sygn. 355359
- J. Seckerwitz, *Carmen de Abrahamo tentato: scriptum ad illustrissimum principem [...] Ioannem Fridericum, ducem Stetini, Pomeraniae, Vratislaviae* 1574, BUWr, sygn. 395733
- J. Seckerwitz, *Duae epistolae ficticiae altera Iacobi ad Fratrem Esav, et altera responsoria Esav ad Iacobum. Quibus accesisit brevis interpretatio historiae*, Wittebergae: excudebat Ioannes Crato, 1550, Sächsische Landes- und Universitätsbibliothek, Dresden, sygn. Lit.Lat. rec. A388, II
- J. Seckerwitz, *Elegia de divite epulone et mendico Lazaro, desumpta ex Evangelicis historiis*, Coloniae 1556, Bayerische Staatsbibliothek, München, sygn. A.lat.b. 352
- J. Seckerwitz, *Elegia de natali Christi Servatoris nostri. Scripta ad Reverendissimum Praesulem Dominum Paulum Speratum a Rutilis etc. episcopum Pomesaniensem. Ecloga continens colloquium Pastorum, quibus Angelus annuntiavit Nativitatem Domini. Scripta ad nobilem et generosum virum Georgium Socolofsky, terrae Culmensis iudicem, per Ioannem Seckerwitz Vratislaviensem*, [b. m. i druk.] 1551, BG, sygn. Cf 848 8° 3 adl.
- J. Seckerwitz, *Pomeraneidvm Johannis Seccervitii libri quinque: quorum priores tres heroico, posteriores duo carmine elegiaco conscripti sunt: index materialium, in singulis libris, sub finem operis est adiectus*, Gryphiswaldiae 1582, Bayerische Staatsbibliothek, München, sygn. Asc. 4451
- J. Seckerwitz, *Psalmi aliquot lyricis modis versi*, Witebergae 1554, Bayerische Staatsbibliothek, München, sygn. 4 L.impr.c.n.mss. 1024
- M. Severus, *Duo Psalmi carmine redditi, in honorem Generosi et Magnifici Domini Stanislai a Gorca etc. Inclytae Vuittebergensis Academiae Rectoris*, Wittebergae: excudebat Ioannes Crato, 1554, Bayerische Staatsbibliothek, München, sygn. B. Metr. 301 h

Opracowania

- Album Academiae Vitebergensis*, ed. K. E. Förstemann, Leipzig 1841
- O. Bartel, *Filip Melanchton w Polsce*, OIRwP, 6, 1961, s. 73–90
- B. Bauch, *Luther und Kant* (Berlin 1904) [rec.], „Przegląd Filozoficzny”, 8, 1905, nr 3
- G. Bauch, *Geschichte des Breslauer Schulwesens in der Zeit der Reformation*, Breslau 1911 (Codex Diplomaticus Silesiae, t. 26)
- J. Blaschke, *Geschichte der Stadt Glogau und des Glogauer Landes*, Glogau 1913
- D. Dolański, *Najspokojniejszy Kościół. Reformacja XVI wieku w księstwie glogowskim*, Zielona Góra 1998
- S. J. Ehrhardt, *Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens*, Th. 1–4, Liegnitz 1780–1789
- G. Ellinger, *Geschichte der neulateinischen Literatur Deutschlands in sechzehnten Jahrhundert*, Bd. 1–3, Berlin 1929–1933
- G. Erler, *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. Die Immatrikulationen von 1544–1656*, Bd. 1, Leipzig 1910
- E. Estreicher, *Bibliografia polska*, cz. 3, t. 1–32, Kraków 1891–1939
- G. Förstern, *Analecta Freystadiensia oder Freystädtische Chronica*, Lissa 1751
- H. Freytag, *Die Beziehungen Danzigs zu Wittenberg in der Zeit der Reformation*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, 38, 1898, s. 1–137
- H. Freytag, *Die Preussen auf der Universität Wittenberg und die nichtpreussischen Schüler Wittenbergs in Preussen von 1502 bis 1602*, Leipzig 1903
- T. Grabowski, *Literatura luterska w Polsce wieku XVI (1530–1630)*, Poznań 1920
- K. Hartfelder, *Philipp Melanchthon als Praeceptor Germaniae*, Berlin 1889
- F. Hasse, *De vita Ioannis Seccervitii Vratislaviensis: olim professoris poetices Gryphiswaldensis commentatio*, Vratislaviae 1863
- J. Janssen, *History of the German People at the Close of the Middle Ages*, transl. by A. M. Christie, M. A. Mitchell, t. 7, [b.m.w.] 1966
- H. Kowalska, *Łaski Jan (Joannes a Lasco)*, PSB, 18, 1973, s. 237–244
- W. Krasieński, *Zarys dziejów powstania i upadku reformacji w Polsce*, t. 1, tł. J. Bursche, Warszawa 1903
- K. E. H. Krause, *Mawer, Thomas*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 20, Leipzig 1884
- K. Lepszy, *Górka Stanisław (1538–1592)*, PSB, 8, 1959–1960, s. 416–421
- S. M. Manetsch, *Calvin's Company of Pastors. Pastoral Care and the Emerging Reformed Church, 1536–1609*, Oxford 2013
- T. Maruyama, *The Ecclesiology of Theodore Beza. The Reform of the True Church*, Genève 1978
- A. Modlińska-Piekarz, *Fabricius Raudensis Silesius, Laurentius*, w: *Słownik pisarzy śląskich*, t. 3, red. J. Lyszczyna, D. Rott, Katowice 2010, s. 26–32

- A. Modlińska-Piekarz, *Kuchler Jacob*, w: *Słownik pisarzy śląskich*, t. 5, red. J. Lyszczyna, D. Rott, Katowice 2017, s. 57–62
- A. Modlińska-Piekarz, *Seckerwitz Johannes [Młodszy]*, w: *Słownik pisarzy śląskich*, t. 5, red. J. Lyszczyna, D. Rott, Katowice 2017, s. 89–96
- A. Modlińska-Piekarz, *Votum Davidicum. Poetyckie parafrazy psalmów w języku łacińskim w XVI i XVII wieku*, Lublin 2009
- Z. J. Nowak, *Antyreformacyjna elegia Dantyszka o zagładzie Gdańska oraz jej kariera polityczna w XVI i XVII wieku*, *OiRwP*, 16, 1971, s. 3–35
- E. Praetorius, *Danziger Lehrer Gedächtniß, bestehend in einem richtigen Verzeichniß der Evangelischen Prediger in der Stadt und auf dem Lande*, Danzig–Leipzig 1760
- J. M. Reu, *Quellen zur Geschichte des kirchlichen Unterrichts*, Bd. 2, Hildesheim 1976
- L. Rhesa, *Kurzgefasste Nachrichten von allen seit der Reformation an den evangelischen Kirchen Westpreussens angestellten Predigern*, Königsberg 1834
- D. K. Shuger, *The Renaissance Bible. Scholarship, Sacrifice, and Subjectivity*, Berkeley 1998
- J. Soffner, *Geschichte der Reformation in Schlesien*, Breslau 1886
- J. Tazbir, *Filip Melanchton w pamięci Polaków*, *OiRwP*, 40, 1996, s. 5–16
- S. Treichel, *Leben und Werke des Johannes Seccervitius*, Greifswald 1928
- S. Tync, *Z życia patrycjatu wrocławskiego w dobie renesansu*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 8, 1953, s. 69–123
- C. E. Vehse, *Memoirs of the Court, Aristocracy, and Diplomacy of Austria*, London 1856
- H. Wiegand, *Johannes Seckerwitz als neulateinischer Dichter*, w: *Pommern in der frühen Neuzeit: Literatur und Kultur in Stadt und Region. [Vorträge und Referate des interdisziplinären Symposions in Greifswald vom 29.9. bis 2.10.1992]*, Tübingen 1994
- J. Wijaczka, *Albrecht von Brandenburg-Ansbach (1490–1568). Ostatni mistrz zakonu krzyżackiego i pierwszy książę „w Prusiech”*, Olsztyn 2010
- T. Wotschke, *Jakob Kuchler: ein Posener Humanist*, „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen”, 20, 1905, s. 213–247
- T. Wotschke, *Zum Leben des Posener Humanisten Jakob Kuchler*, „Historische Monatsblätter für die Provinz Posen”, 14, 1913, nr 10, s. 165–166

Doctrine and Politics in Neo-Latin Biblical Poetry of Philip Melanchthon's Silesian Students

The article deals with selected poems of Philip Melanchthon's Silesian pupils who studied in Wittenberg in 1545–1460: Jacob Kuchler from Jelenia Góra (ca. 1526 – ca. 1572), Joannes Seckerwitz from Wrocław (ca. 1529–1583), Thomas Mawer from Trzebiel (1536–1575), Caspar Pridmann from Głogów (1537–1598), and Laurentius Fabricius from Rud (1539–1577). Attention has been paid to a doctrinal and political significance of their writings that were supposed to be a weapon against the Catholic Church and a tool to propagate Protestantism during this turbulent time of religious war not only in Silesia, but also throughout the whole northern and central Europe. The purpose of the texts presented here was to promote Protestants doctrines (*sola gratia, solus Christus, sola fide, sola Scriptura*, doctrine of predestination, simple and modest religious worship, and challenged priesthood and celibacy) in the lands of the German Empire, the Commonwealth, Prussia, and Livonia.

Angelika Modlińska-Piekarz, dr, adiunkt w Bibliotece Uniwersyteckiej KUL, neolatynista, bibliotekarz. Zainteresowania naukowe: łacińska poezja religijna XVI i XVII w., reformacja na Śląsku, w Prusach i I Rzeczypospolitej, retoryczna teoria parafrazy.

Angelika Modlińska-Piekarz, PhD, assistant professor at the Library of the John Paul II Catholic University of Lublin, neo-Latinist, librarian. Her scholarly interests focus on: neo-Latin religious poetry of the 16th and 17th centuries, the Reformation in Silesia, Prussia and in the Polish-Lithuanian Commonwealth, rhetorical theory of paraphrase.

E-mail: angelikamodlinska@wp.pl